TARTU ÜLIKOOL · UNIVERSITAS TARTUENSIS · 1632

I 572/977

Tartus, .. IV.07.

UURIMISEL

A. H. TAMMSAARE

I 572 / 977.

UURIMISEL

Tartus, 26. IV. 07.

O|Ü. „NOOR-EESTI KIRJASTUS“
TARTUS 1922

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
1948:2247

J. Mällo trükikoda, Tartus.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
24573

i 16186990

Naval oli peaaegu terve pere Otto ümber koos, kes kroonuteenistusest välja paranemisele oli lastud ja kes praegu koju oli jõudnud. Vanem vend Gustav käis tal hobusega vaksalis vastas.

Kurvalt vaatas Nava Eeva oma poja koltunud ja kõhnetut nägu. Vana Madis istus mõttes ja popsis piipu. Peretütar Juuli seisis natuke maad eemal ja otsis sireliõite seest vennale õnne. Otto suust kostis aeg-ajalt pehme, väsinud köhatamine.

„Heldene aeg, missugune priske poiss sa olid, kui nad sügisel su ära võtsid, aga nüüd — luu ja nahk, mehe vari. Kudas nad sind küll raske orjusega on piinanud! Mis pidid inimesed veel enne tegema, läksid eluajaks . . . kahekümneks viieks aastaks. Harva tuli mõni tagasi," rääkis Eeva kurval toonil.

„Siiski elati, käidi mitmest sõjast läbi ja tuldi tagasi ka veel. Siis anti ometi hea sinelgi kaasa. kui koju lasti, nüüd ei saa sedagi," seletas Madis.

„Aga küll oli neil vaesekestel raske: jooksid eest redusse, mõned raiusid sõrmed otsast ära. Näe, minu onu pistis käe sea suhu, see hammustas kaks esimest sõrme paremal käel ära . . . ei võetud teist enam soldatiks. Harva pääsis mõni, kui ta pime, kurt või vigane polnud . . . Nüüd teenivad neli, viis aastat, siiski ei taheta minna; kõik on vastu, nagu põlgavad; rikutakse tervist ja tehakse vigureid, et aga va-

baks saada,“ rääkis eit. Tervise rikkumist meele tuletades vaatas ta iseäralise pilguga poja peale. See ei pannud seda nagu tähelegi, istus poolotseti ja toetas küünarnukke põlvedele.

„Muidu ei taha keegi teenida,“ sõnas ta ema jutu lõpul. „Teenida . . .“ Ta naeratas väsinult ja kurvalt. Kahvatute huulte ümber ilmus pilkav joon, mis sinna natukeseks ajaks peatama jäi. Siis valgus ta üle näo laiali ja kadus. „Enne oli teenistus surm, elusalt matmine; matusega lõppesid kõik lootused, aga nüüd jäävad nad järele ja ei anna ööl ega päeval rahu. See ongi piinaks. Vaatad ise pealt, kudas su elust, kõige parematest päevadest nädalad, kuud ja aastad maha kraabitakse . . . pikkamisi, karedalt, külmalt. Iga tund, iga päev on sulle kallis, aga nad lähevad siiski kaduma. Ah . . .“ Rääkija lõi käega, nagu tahaks ta öelda: „Jätame selle parem, räägime mõnest muust asjast.“

„Noh, kas leiad mulle õnne?“ küsis Otto teist juttu tehes õelt, tõusis püsti ja astus vankuval sammul tema juure. Ema vaatas pisarsilmil õrnal pilgul oma poja vähematki liigutust, kogu tema olemust. Isa popsis endist viisi piipu.

„Ei leia,“ vastas Juuli vennale, „ainult õnnetusi olen juba kolm tükki leidnud . . . Sul ei ole õnne.“

„Ja mis peaksin t'aga tegemagi . . . asjata,“ vastas Otto murelikult. Juuli arvas aru saavat, mispeale vend tähendab. Sellepärast vastas ta tasakesi, nii et see teiste kõrvu ei ulatanud:

„Või tema siis üksinda ilmas inimene on . . . kergemeelne . . . tuulepea.“ Õe silm otsis venna pilku, aga see pöördus kõrvale. Juuli arvas mõistvat, et see kergemeelne tüdruk, kes juba poole aasta jooksul suutis Otto ilusasti unus-

tada ja teisele mehele minna, alles kindlasti venna südames istub.

„Oleksin mina mees, ma vilistaksin niisuguse peale," lisas õde juure.

Otto vaikis endiselt. Mida kergemeelsem Anna Juuli meelest oli, seda sügavamale näis ta Otto südamesse pugevat.

„Kes on meil nüüd sulaseks?" küsis Otto natukese aja pärast, et midagi rääkida.

„Praegu polegi meil sulast," vastas Juuli. „Kaarel poos enese üles, seda sa ju tead, — me kirjutasime sulle sellest. Või oled juba unustanud?"

Otto vaatas tõsise, võitleva pilguga õe peale. „Tean, mäletan . . ." sõnas ta vastuseks. „Ma teadsin seda juba enne teie kirja."

„Kes sulle kirjutas? Anna?"

„Ei."

„Kes siis?"

„Mitte keegi."

„Kudas mitte keegi?"

„Nojah — mitte keegi, ma sain muidu teada."

„Kudas muidu? Tuli keegi siit sinna?"

„Ei."

„Kudas sa siis seda võisid teada?"

„Mulle öeldi."

„Sulle öeldi . . . Kes sulle siis ütles?" Juuli vaatas imestanud pilgul venna peale; talle näis, nagu jampsiks see. Siis pööras ta teiste poole ja ütles valjusti:

„Otto on juba enne meie kirjutamist teadnud, et Kaarel enese üles poos."

„Mis sest siis on?" küsis ema, kuna isa küsivalt tütre peale vaatas.

„Seda pole ma ütelnud," rääkis Otto.

„Sa ütlesid ju praegu," tõendas Juuli.

„Ma ütlesin, et ma seda teadsin; et aga

Kaarel enda ise üles oleks poonud, sellest pole ma sõnagi lausunud."

Vana Madis võttis piibu suust ja jäi üksisilmi pojale otsa vahtima. Ka teised pöörasid silmad küsivalt rääkija poole.

„Armas Jumal, aga mida sa siis teadsid?" küsis Eeva viimaks värisevail huulil. „Kust sa kuulsid? Kes ütles või kirjutas?"

„Mitte keegi."

See vastus muutis kuuljate näod veel küsivamaks, sünnitas nagu kohmetust.

„Kudas mitte keegi?" küsis ema.

„Nojah, ma ise nägin . . . oma silmadega."

Nüüd vaatasid kõik hirmunud nägudega Otto peale. Nende pilgust võis sõnu lugeda: „Ta jampsib."

„Sa oled haige, istu maha . . ." rääkis Eeva poja juure astudes.

„Mitte sugugi . . . Ema, sa kardad asjata. Ma olen nõrk, kuid terve . . . pisut ehk haiglane, aga küllap ma siin peagi paremaks saan. Kaarli ülespoomist nägin ma aga tõepoolest."

„Mis sa hullu juttu ajad, sa olid ju sel ajal Ivangorodis . . . Sa nägid halba und . . . Haiguse ajal tulevad kõiksugused imelikud ja hirmsad unenäod."

„Ma ei tea selgesti, kudas see oli, kuid ma nägin . . . nägin selgesti . . . Talle löödi enne puunuiaga pähe ja siis poodi ta üles."

„Löödi pähe . . . Kes lõi?" küsis Juuli venna käest kinni haarates.

„Pea suu!" ütles talle ema, „lase ta olla, ära tuleta talle meele . . . ärritad teda."

„Pole midagi, ema. Nüüd on see möödas; siis olin ma küll väga erutatud. Mõtelge ometi: ma näen selgesti oma silmadega, mis tehakse, ja mõne päeva pärast saan teilt kirja, kus seisab punkt niisama, nagu ma nägin, s. o. ma

nägin rohkem. Kuid aeg oli täitsa üks ja seesama . . ."

„Jumal, halasta küll, mis sa ometi räägid . . . Mis on nad küll sinuga teinud! . . . Kas sa ei taha asemele minna, — ase on valmis. Või tahad ehk midagi süüa?" rääkis ema.

„Mitte midagi ei taha ma, siin on nii hea, lahe ja soe . . . Aga ma nägin seda selgesti, nagu ilmsi . . ."

„Keegi läks Kaarli kallale?" küsis Juuli.

„Muidugi mõista."

„Siis ei võtnud ta ise oma elu?"

Küsija südames möllas tungiv uudishimu ja hirm. See oli niisugune tundmus, nagu lastel, kui nad õhtul pimedas vanaeide ümber istuvad, kes neile nõidadest, kollidest ja kodukäijatest jutustab. Lapsed poevad üksteise vahele, hoiavad kõneleja ligi, kerivad jalad toolide ja pinkide peale, nagu kardaksid nad, et mõni neist kinni hakkab; südamekesed värisevad, väikesed kehad kipuvad lõdisema, kuid siiski tahetakse kõigest hingest, et jutustaja edasi heietaks ja kord-korralt ikka põnevamaks, salalikumaks ja hädaohtlikumaks oma kujutustes muutuks.

„Mispärast pidi ta seda tegema?" küsis Otto, õele vastuseks.

„Mis hullu juttu sa nüüd ajad," sõnas vanamees tõsiselt.

„Eks sa räägi siis," käskis Gustav nagu meelepahaga. Ta oli natukese aja eest jutuajajate juure astunud

„Mis seal rääkida . . . paari sõnaga võib ära öelda."

„Noh, siis ütle," käskis Gustav. „Kas on vähe asju, mida inimene unes või poolilmsi näeb, mis sest siis on," lisas ta juure.

„Seda ütlen mina ka," vastas Otto; „siiski on see huvitav: siin tehakse midagi, ja mina

näen seda Ivangorodis. Näen, kudas ta puunuiaga pähe lööb, kudas Kaarel maha kukub, talle nöör kaela pannakse ja ta üles tõmmatakse. Pärast pöörab lööja näo minu poole, ja ma tunnen ta selgesti ära . . .“

„Kes ta oli?“ küsis Juuli väriseva häälega.

„Waariku Priidik.“

See tuli nii ootamata, et isegi vana Madis üles tõusis ja piibu käest maha laskis kukkuda. Juuli muutus surnukahvatuks. Emal liikusid huuled, nagu ütleks ta midagi.

„Mis sa ometi lorised!“ ütles Gustav vennale.

„See on tõsi, ma nägin selgesti, ja ma tunnen ju ometi Priidikut väga hästi.“

„See on vast imelik lugu,“ sõnas Madis. „Kudas on see ometi võimalik?“

„Ma ei tea,“ vastas Otto.

„Ja nägid siiski?“ päris Juuli.

„Selgesti.“

„Issand, halasta küll! Mõrtsukas!“

„Kes on mõrtsukas?“ küsis Gustav.

„Priidik,“ vastas Juuli.

„Kes seda ütleb?“

„Sa kuulsid ju ise . . . Otto.“

„Lollus, niisugust lori ei tohi teie kuskil rääkida; mõni teab, mis sest veel välja võib tulla.“

„Jumal hoidku selle eest,“ rääkis Eeva, „see on hirmus!“

„See on ju tühine asi . . .“

„Aga kudas võis Otto seda näha; pidi ju ikkagi midagi olema,“ seletas Juuli.

„Midagi olema, midagi olema . . . Mis seal siis pidi olema või mis seal võis olla? Ehk oleks seal mõni teab mis olnud, Otto poleks seda ikkagi näha võinud. Mõtle ometi, kui kaugel ta oli!“

„Aga ma nägin ju selgesti, pealegi punkt sel ajal, kui teie kirjutamise järele lugu pidi sündima."

„Sa olid sel ajal vist haige," vastas Gustav, „ja sellepärast ei mäleta sa enam, kudas lugu oli."

„Mäletan väga selgesti . . ."

„Aga hoia, et sa kuskil mujal sellest ei räägi," ütles ema paluvalt.

„Kui küsitakse, siis räägin," vastas Otto.

„Küsitakse . . . Kes küsib, kes teab küsida? Kaarel magab maamullas ja sellega on lugu lõpetatud. Või pole see ükskõik, kas ta mõni aasta varemalt või hiljemalt siit ilmast lahkus. Joodik oli ta terve oma eluaja."

Juuli vaatas nende sõnade juures valusa pilguga venna peale ja vastas emale:

„Ta jättis ju meil joomise maha, ei võtnud enam tilkagi. Nõnda elas ta juba kolm aastat."

„Noh, sinul on tast ikka kahju olnud," vastas Gustav; „käisid ju mitu aega punaste silmadega peale ta surma ringi. Käid ehk teise haualgi veel!"

„Mis siis, kuigi käin, teisi käijaid tal ju ei ole. Pealegi on ta haud surnuaia taga kraavis, sinna ei söanda keegi minna."

„Imelik, kudas tüdrukutele närused ja joodikud mehed nii meeldivad, naisena ei taha nad aga meestele viina tilkagi lubada."

„Tüdrukutele meeldivad ainult need joodikud, kes viina jätavad," vastas Juuli juba vihaselt.

„Juba hakkate jällegi," hädaldas ema; „jätke ometi surnu rahule, kuigi õpetaja teda matma ei tulnud."

Jutt kaldus nüüd teiste asjade peale. Kõik hoidsid nagu hirmuga endisest jutuainest eemale. Temas nähti midagi koledat ja kardetavat. Pea-

legi polnud meeletuletatud päevad Nava pererahvale sugugi lõbusad. Ümberringi lagunesid sulase surma puhul kõiksugused jutud laiali. Et ta eluküünal just veskis kustus, siis oli isegi märgata, et inimesed enam Navale veskile ei tahtnud tulla. Kõigile oli Nava veski õudseks paigaks muutunud, milles viibimine kaugeltki armas ei olnud.

Ainuke inimene, kellel Kaarli surmalugu ja Otto imelikud sõnad südames põlesid, oli Juuli. Ta tahtis võimalikult pea vennaga selle üle pikemalt rääkida. Ta tahtis vennale kõik välja puistata, mis ta südames peidupaika oli leidnud. See oli tal seda kergem teha, et ta Ottole alati hingeliselt kõige lähemal oli seisnud. Ta oli vennast paar aastat vanem. Ühes olid nad lapsepõlves karjas käinud ja teineteisele kõik oma saladused usaldanud, selle peale vaatamata, et nad sagedasti riidlesid ja isegi karvupidi kiskusid. Kiskumine ja riidlemine tegi neid nagu veel omasemaks, veel lähemaks teineteisele. Lähenemiseks aitas ka see teatud määral kaasa, et Juuli õmbluskoolis käis, kuna Otto köstri juures Vene ja Saksa keelt õppis. Mõlemad tundsid endid nagu pisut peenematena, kui nende ümbrus läbisegi. Nad lugesid kättepuutuvaid raamatuid üheskoos ja harjusid neist ühesuguselt aru saama, nendest ühesugust lõbu tundma. Ja lõbu pakkusid neile raamatud alati, jutustasid need „Kolomatsist“, „Kolmest Vanapagana kuldsest juuksekarvast“, „Jenoveeva haledast loost“ või magusast ja õnnetust armastusest.

Õhtul oskas Juuli paraja silmapilgu leida, kus ta Ottoga üksi võis olla. Ta ootas seda aega põksuva südamega, nagu läheks ta oma armsamaga kokkusaamisele.

Ilm oli vaikne ja soe, kui vend ja õde maja

ees olevasse metsa hiilisid. Õhk, kogu loodus hõõgas kevadisest värskusest. Metsa taga oli lai lage raba, kus kured parvedena öökorterit otsisid ja oma valjut häält siit ja sealt aeg-ajalt kuulda lasksid. Kõik see suutis aga vaevalt jalutajate tähelepanekut köita, sest ta oli ju mõlemale nii tuttav.

Esiotsa ei osanud Otto ja Juuli jutule õiget algust leida. Jutuaine tagavara tundus nii suurena, et nad kaheldes aru pidasid, kust otsast peale hakata. Tuletati meele tuttavaid, räägiti laupäeva- ja pühapäeva-õhtustest pidudest, armulugudest, kosjaskäimistest ja tühjadest juttudest. Järsku aga pööras Juuli selle asja juure, mis tal kõige rohkem südame peal kipitas:

„Kudas see on, mis sa esteks rääkisid?" küsis ta.

„Ma ütlesin ju kõik," vastas vend.

„Ja sa nägid selgesti Priidikut?"

„Nägin."

„Ja tema lõi Kaarlile puunuiaga pähe?"

„Lõi."

„Ah sa jumalukene küll, mis see ometi peaks tähendama! Mu süda väriseb, ma kardan. Öösi ei saa ma vist enam magada. Siis, sel ajal, kui see lugu sündis, olin ma kaua aega uneta. Sinised varjud tulid silmade alla."

„Mis sinul siis sellest on? ega sul ometi Priidikuga midagi tegemist ole?"

Õde vaikis.

„Mineval sügisel oli ju Priidikul keegi teine, mõni teab kus kaugel, kangesti rikas. Või oli sul Kaarliga midagi. Sellest ei rääkinud sa aga mulle midagi."

Juuli punastas. Kaarel oli ainus punkt tema südames, mida ta hoolega terve ilma, ka venna eest salajas oli hoidnud. Ta häbenes sellest rääkida.

Kaarel Soon tuli kui tuntud joodik, kõrtsiskäija ja riidleja kolme aasta eest Navale sulaseks. Ta oli pikk valget verd, kõhnetu mees. Tema sinised silmad särasid nagu palavikus, meele tuletades joodikut, kes kõigest hingest viina ihaldab või kes oma kuivanud kõri juba viinaga niisutanud, mis ta silmadele iseäralise läike annab Õhukesed huuled läksid naerdes eesriidena kõrvale ja kaks rida tihedaid helevalgeid hambaid tuli nähtavale. Navale tulles tal riideid peaaegu ei olnudki. Kõik siit nurga poisid ja tüdrukud hoidsid temast esiotsa eemale, naersid ja pilkasid teda, muidugi selja taga, silmade ees kartsid nad tema äkilist loomust ja tugevaid rusikaid. Nõnda vaatasid tema peale isegi sulased ja teenijad tüdrukud, perepoegadest ja -tütardest rääkimata.

Kudas see nüüd tuli või missugused põhjused selleks olid, kuid Kaarel jättis Naval joomise maha. Kas selleks kaasa mõjus joogikoha kaugus, võimalus jahil ja kalal käia, mis Kaarlile väga meeldis, või mõni muu asi, jäi arusaamatuks. Kuid ümberkaudsetest poistest ja tüdrukutest jäi Kaarel siiski eemale Ta sai nendega väga hästi läbi, nende seltsi ei otsinud ta aga mitte. Selle asemel hulkus ta harilikult püssiga mööda metsa või kalanõudega mööda jõe-äärt ümber. See tegevus oli kirena joomise asemele astunud.

Juuli arvamise järele pidi Kaarel siiski üksindust tundma, ta pidi arvama, et ta kõigist on ära tõugatud. Ja niisuguste arvamiste tõttu Kaarli tugevat kuju ja palavikusarnaselt hiilgavaid siniseid silmi tähele pannes asus neiu rinda kaastundmus, mis aja jooksul ikka sügavamale puges. Viimaks, kui Kaarel juba niikaugele oli jõudnud, et ta uued riided, mis Juuli oma käega oli kudunud, pühapäeval selga tõmbas

ja pikkade tugevate sammudega, mille all maa näis kõikuvat, kiriku poole astus, tundis Juuli, et tema kaastundmus enam ainult kaastundmus ei olnud, vaid hoopis midagi muud. Ta häbenes seda tundmust ja arvas end punastavat, kui ta temast esimest korda aru sai. Siis muutus see tundmus talle pühaks ja temast rääkida ei tulnud talle mõttessegi. Võib olla, et ta Kaarlile enesele aja jooksul sellest oleks rääkinud, kuid ka see oli väga küsitav. Ainult ühte teadis Juuli: ta oli Kaarli vastu hea ja lahke ja see näis sellest aru saavat ning kõigest hingest lugu pidavat. Kui mehe hiilgavad silmad tänutundel või mõnel muul põhjusel iseäranis särama lõid ja neiule sügavamate südamenurkadeni näisid tungivat, kus hoolega varjatud saladus peitus, siis hakkasid neiu palged õhetama ja ta ruttas minema. Niisugused juhtumised kordusid viimasel ajal sagedamini, ja kui Kaarel otsa poleks saanud, mõni teab, millega terve asi oleks lõppenud. Valusalt põksuva südamega oli Juuli selle üle pärast Kaarli surma sagedasti järele mõtelnud. Samal ajal nägi ta Kaarlist mitu korda ka und. See oli veel palju suuremaks ja tugevamaks kasvanud ning ta silmad hõõgusid kui tulesöed. Nende läige kõrvetas, põletas. Valutava südamega ärkas unistaja niisuguseil korril ja ei võinud kaua, kaua uuesti magama jääda. Lõpuks oli kõigest lohutav teadmine, et tema südame salanurgakest peale tema enda keegi ei tea ja keegi temale ei lähene. Ta seisab kõrval, nagu Kaarli haudki surnuaia taga. Ka sinna ei lähe keegi, Juuligi mitte, kartes teiste naeru ja pilget.

Täna oli ometi silmapilk, kus keegi neiu südame pühamasse ja salajamasse nurgakesesse sisse tahtis astuda ja tungivate silmadega läbi vaadata, mis seal peitub. Juuli tundis, et ta

seda takistada ei suuda, ta sunnitud on vennale kõik rääkima, sest vend vaatas nii tõsiselt temale silma ja tema kahvatanud nägu ning sinised silmad, mis kurnatud kehast ja haiglasest vaimust näisid jutustavat, tuletasid Kaarlit meele. Ja Juuli rääkis, rääkis kaua ja palju ning nuttis. Ta kogeles vennale andekspalumise-sõnu; mispärast, see jäi talle endalegi arusaamata, kuid ta hinge oli niipalju valu ja kibedust korjunud, et ta isegi ei teadnud, kudas või missuguste sõnadega seda avaldada. Otto lausus nagu kerge etteheitega:

„Ja minu eest hoidsid sa seda salajas. Aga kudas mina sulle kõik rääkisin, sulle kõik usaldasin, viimase kui asja, sõna ja mõtte."

„Kartsin, et sa naerma hakkad; seda poleks ma suutnud kannatada: need tundmused olid mulle liig kallid."

Nad vaikisid natukene aega.

„Või siis nii oli lugu," sõnas Otto mõttes; „sellepärast ongi see sulle nii tähtis."

„See pole veel kõik," ütles Juuli.

„Kudas? Mitte veel kõik? Kaarel on ju surnud?"

„Aga Priidik elab veel."

„Mis sellest siis on; elagu... Või tahaksid sa temale kätte maksta?"

„Kätte maksta... Ah ei!" ohkas neiu.

„Aga mis siis?"

„Ma tahaksin teada saada, kas see tõsi on, mis sa räägid."

„Ma räägin seda, mis ma nägin."

„Aga kas see tõsi on, mis sa nägid?"

„Seda ma ei tea, ja kes võiks selle peale vastata? Mitte keegi."

„Jumal hoidku küll, mistarvis rääkisid sa, kui seda tõendada ei saa! Nüüd ei leia ma

iialgi rahu. Alati küsin eneselt: on ta süüdlane või ei?"

„Ja kui ta süüdlane ei oleks?"

„Siis oleks hea, nii hea; ma oleksin rõõmus."

„Aga kui ta siiski süüdlane on?"

„See ei või, ei tohi olla! Ma ei taha seda. See oleks hirmus..." Viimaseid sõnu rääkis Juuli valusal, härdal häälel. Otto vaatas talle otsa ja korraga käis mõttehelk üle tema näo: talle tuli midagi meele.

„Siis pole sa Priidikut ikka veel unustanud," rääkis Otto, „ja sealjuures oli sul ka Kaarel. Üks avalikult, teiste teades, teine — salaja, ainult südames."

„Ta on mu vastu viimasel ajal nii hea," rääkis Juuli nagu vabandades. „Ja vaikne on ta nüüd, hoopis teistsugune kui enne."

„Siis on ta mujalt pika nina saanud... Jajah, vana arm ei roosteta... Aga kui ma õigust nägin?"

„Jumal halasta küll! See ei või ju olla!"

„Miks mitte?"

„Mispärast ta seda oleks pidanud tegema? Tal polnud ju vähematki põhjust."

„Kes... Aga ehk aimas ta midagi, luges silmist."

„Mida?"

„Et sa Kaarlile nõnda hea olid."

„See ei või ju olla! Ei, ei! Tema ei võinud Kaarli peale kadedaks saada, ta ei võinud teada. Tema on rikas peremees, Kaarel oli kõigile tuntud sugulasteta ja omasteta joodik, kes võis tema peale kadedaks saada."

„Kaarel polnud ju enam joodik, ta oli mõistlik mees. Ja tugevam ning ilusam kui Priidik või mõni teine."

„Seda küll..." kiitis õde nõus olles järele.

„Nojah; ütle mulle, kui Priidik ja Kaarel sulle ühel ajal kosja oleksid tulnud, üks oleks oma suure talukoha sinu jalge ette pannud, teine oma musta mineviku, joodiku riidenärud ja tugeva keha ning säravad silmad, kumma oleksid sa vastu võtnud?“

See küsimus tuli Juulile sootuks ootamata. Hirmunult vaatas ta venna peale.

„Ma ei tea,“ vastas neiu sosistades.

„Mina ka ei tea,“ rääkis Otto, „aga ma arvan, et sa Kaarli poole oleksid kaldunud.“

„Võib küll olla,“ sõnas Juuli.

„Noh, vaata, ja kui nüüd Priidik seda aimas, kas tal siis põhjust ei olnud?“

„Jah, aga . . . ei, ei, see ei või olla, see ei ole! Ütle mulle, et see nõnda ei ole! Ega ole?“

„Ma ei tea . . . Kaarel on juba surnud, nüüd on raske otsustada.“

„Aga kuigi Priidik oleks aimanud, kas ta siis seda oleks teinud?“

„Kes teab. Aga mäletad seda Mäe Tooma lugu. Ka selle hinge pidi ta võtma, õnnekohe pääsis teine. Priidik on kange ja meeletu, tema saab kõigega valmis.“

„Aga mis peame siis tegema? Nõnda ei või see jääda, — ma ei saa tervel eluajal rahu,“ rääkis neiu.

„Kui Priidik sind omale naiseks tahab, siis küsi ta käest järele, sunni teda üles tunnistama, õigust rääkima.“

„Aga kui ta süüta on?“

„Siis las' tõotab vandega.“

See mõte meeldis neiule. Korraga tuli talle aga midagi meele ja ta küsis kohkunult:

„Aga kui ta valet vannub? Alles hiljuti peksti siin mees surnuks, ja mõrtsukad päästsid oma naha valevandega.“

„Siis saad sa mõrtsuka naiseks," ütles Otto tõsiselt.

Õe silmad läksid selle ütluse juures suuremaks ja paisusid siis jämedaid ja valusaid pisaraid täis. Tal hakkas hirm.

„Mine õpetaja juure," rääkis ta äkki paluval häälel vennale. „Räägi temale; ta ehk teab, mis teha. Kas lähed? Ma palun."

„Võiks ju minna, aga mis temagi võib," vastas Otto, ehk talle küll õpetaja juure minemine sugugi ei meeldinud. Talle olid vaimulikud mehed juba ammugi vastumeelt, iseäranis kohalik õpetaja, kõrk ja uhke sakslane, kelle suust iialgi inimlikku sõna kuulda polnud. Otto andis õe tahtmisele järele, sest ta tundis väga hästi, missugusesse raskesse seisukorda see oli sattunud. Pealegi huvitas teda väga küsimus, kas tema nägemine õige või vale oli.

Mõne päeva pärast pidi Otto tohtri juure minema, kes kiriku läheduses asus. Siis tahtis ta ka õpetajale asjast teada anda, kuid see kõik pidi pihti näol sündima, nii et ta täiesti saladusse pidi jääma.

2.

Kui Otto Almar mõne päeva pärast õpetajamajale lähenes, et pastorile oma südant välja puistata, siis asus ta rinda niisugune vastik tundmus, et ta kudagi edasi ei tahtnud astuda. Ta jäi seisatama. Eemalt paistis õpetajamaja tore eestrepp, aga sealt ei tohtinud ta sisse minna, vaid pidi tagumise ukse juure sammuma, mis juba eemalt vastu mustas. Siit uksest, kust kaudu vett ja puid sisse ja kõiksugust solki välja kanti, pidi Otto tee minema. Äkki pööras ta ümber ja läks tohtrimaja poole tagasi: õpetaja juure ei tahtnud ta täna minna.

„Ja mistarvis pean ma temale seda rää-

kima?“ mõtles ta. „Või kas ta üleüldse mu juttu kuulata tahab? Ajab ehk mu uksest niisamati välja.“

Tohter võttis ta lühikese ootamise järele jutule.

Arst Heinrich Steinmann oli lihtne noorepoolne mees. Tema terves olemuses oli alati midagi tõsist ja mõõdukat. Selle peale vaatamata oli ta inimestega lahke ja neile vastutulelik ning sealjuures kaugeltki mitte sõnavaene, kui tal selleks aega jatkus. Harva põrkas ta tagasi vaevaliste ja pikkade teekondade eest, mis ta haigete juure sõitmiseks ette pidi võtma. Kui ta mõnikord oma harilikust tasust ilma jäi, siis lõi ta käega ja sõnas:

„Mis sa paraku teed; ka surm ei võta sealt, kus midagi ei ole.“

Mõned teadsid rääkida, arst Steinmann elada sellepärast nii lihtsalt, et ta kitsi on ja raha korjab. Teised sellevastu tõendasid, et ta nende summadega, mis tal elamisest üle jäävad, oma vanu kooliaegseid võlgu tasub. Kellel õigus oli, rääkisid mõlemad pooled tõtt või valetasid nad, see jäi alatiseks herra Steinmanni isiklikuks saladuseks.

Kui Otto oma asja arstile ära oli rääkinud, küsis see:

„Kudas Te haigus algas ja kas ammugi?“

Otto püüdis üleüldistes lausetes midagi vastata, kuid arst vahtis nii läbitungivalt rääkijale silmi, et see need häbelikult maha lõi ja vait jäi.

„Miks Te vaikite? Rääkige aga edasi; mind huvitab see väga.“

Ja Otto püüdis jällegi rääkida.

„Kuulge, noormees,“ ütles arst äkki tõsise ja kaastundliku häälega, kuna ta silmis pehme helk läikis, „kas Te vahest ise oma haiguses natuke süüdi ei ole, nii ettevaatamatuse tagajär-

jel või kudagi muul viisil? Rääkige otsekoheselt; mulle on see väga tähtis, sest ma pean tõtt teadma; ainult siis võin ehk Teile abiks olla."

Neid sõnu kuuldes tundis Otto, kudas veri tal kahvatanud palgeisse tõusis ja kudas need hõõgama lõid.

„Asjata on Teil tõe pärast häbeneda. Kohus iseenese vastu käsib Teid avalik ja otsekohene olla. Pealegi jääb kõik, mis Te mulle usaldate, ainult minu teada; see on minu arstlik saladus."

„Ka temal on oma saladused," mõtles Otto ja muutus julgemaks, arsti vastu usaldavamaks.

„Teie pole esimene, kes välja paranemisele lastud ja kes minu käest abi tuleb otsima," rääkis arst edasi. „Ka viimaseks ei jää Teie; asi on juba kord niisugune imelik. Priskelt ja õitsvalt lähevad paljud siit ja tulevad mehevarjuna kodumaale omaste juure tagasi. Nad loodavad, et kaugel kaotatud tervis siin tagasi võidakse saada. Mõnel läheb see osalt korda, teistel mitte. Kergesti pillatud tervist on raske, väga raske tagasi saada."

Herra Steinmann vaikis, nagu tahaks ta oma sõnade mõju seeläbi suurendada. Kui abiotsija endist viisi sõnagi ei lausunud, algas arst uuesti:

„Tean noormehi, kes ise meelega oma tervist rikuvad, et aga teenistusest pääseda. Kui suur peab küll nende tung kodumaa järele olema! Või on ehk selleks mõned muud põhjused, mis neid sunnivad tubakavett ja lehelist jooma, misläbi nad end pikkamisi piinates tapavad?"

Siin tahtis Otto ärritatult midagi vastata; arst surus talle aga käe õlale ja ütles:

„Rahustage end, noormees; ma tean, mis Te tahate ütelda: mulle on sellest nii palju rää-

gitud, iseäranis viimasel ajal. Te lihtsalt ei taha teenida, Te vihkate, põlgate teenistust. Kuid nõnda ei parandata ju seisukorda, ta muutub veel hullemaks . . . Ah!" ohkas ta, „kuid nõuta olekus tehakse kõik, isegi kuul lastakse pähe ja nöör tõmmatakse kaela . . ."

Arsti sõnad avaldasid Otto peale sügavat mõju.

„Ta teab kõik," mõtles noormees.

Ja korraga tundis ta enda arstile nii lähedana; ta tahtis talle kõik rääkida, ta tahtis tunnistada, kudas ta meelega oma tervist rikkunud ja kudas ta antud arstirohud kangekaelselt väljaskäigu-kohta valanud. Ka tõusis tal tahtmine seda saladust, mida ta õpetajale pidi rääkima, arstile usaldada. Arst näis ju kõik teadvat, miks ei võinud ta siis ka seda nägemist seletada.

Ja ta jutustas.

„Selle kohta, noormees, ei või ma Teile midagi ütelda," sõnas arst jutustuse lõpul. „Lugu on igatahes imelik ja tähelepanemis-väärt."

Nüüd rääkis Otto ka seda, et ta esiteks õpetaja juure pidi minema. Arst vaatas poolnaeratades ja küsivalt noormehele otsa.

„Mispärast tahtsite tema juure minna?" küsis ta.

„Ma ei tea . . . niisama."

„Te võiksite ju veel nüüdki minna . . . ta palub Teie eest ja käsib Teid endid paluda." Viimastest sõnadest arvas Otto pilkamist kuulvat.

„Või ei taha Te paluda, noormees?" küsis arst ja lisas naerdes juure: „Siis on asjata õpetajaherrat tülitada: mis lähevad temale Teie maapealsed asjad korda. Palju parema meelega mõtleb ta oma asjade peale ja vaatab, kas regulatiivi järele kõik kanad, linad, viisud ja pastlad ära on toodud."

Otto ei mõistnud selle peale midagi vastata.

Herra Steinmann kirjutas Otto viimases jutustuses ettetulnud inimeste nimed ja elukohad üles ning lisas mõned muud märkused juure.

Kui Otto arsti juurest välja tuli, tõmbas ta kergemalt hinge tagasi. Kuid mis pidi ta õele rääkima? Pidi ta tõtt kõnelema või pidi ta valetama, et ta õpetaja juures käinud?

Viimaks tuli ta otsusele, et parem on tõtt rääkida, sest valel võiksid väga lühikesed jalad olla. Nõnda ta ka tegi.

„Sa oleksid võinud õpetaja juure peale selle ikkagi veel minna," ütles Juuli vennale, kui see asja oli ära rääkinud.

„Mis temagi mulle paremat oleks võinud öelda," vastas Otto. „Ega tema targem ole kui tohter. See teadis kõik juba ette ära, mis ma olen teinud."

„Aga tema ei ole ju õpetaja. Kas vähe on tarku inimesi, aga või nad sellepärast siis kõik õpetajad on."

Ka Otto oli arvamisel, et arst mitte õpetaja pole; miks see aga nii on, selle peale ei osanud ta mingit vastust anda.

Mõne päeva pärast sai Otto kirja. See sünnitas perekonnas ärevust. Kust või kelle käest võis see kiri küll olla? Mis Ottost tahetakse?

„Kelle käest on?" küsis ema, kui Otto kirja lahti tegi.

„Tohtri käest," kostis see kohmetanult, kuna ta käed värisema hakkasid ja närvlik haiglane võdin üle keha käis.

„Jumal halastagu! Või tohtri-herra enese käest! Mis ta tahab?" küsis ema.

Juuli oli keeletu. Hirmuvärin jooksis tal

üle keha. Mis tahtis tohter? Ega ta ometi Kaarli asja pärast ei kirjutanud?

„Kutsub võimalikult ruttu oma juure," vastas Otto pärast mõnerealise kirja läbilugemist.

„Mispärast?" küsis Juuli kärsitult.

„Ei tea; kirjas ei seisa."

Järgmisel päeval pidi Otto tohtri juure sõitma; võimatu oli ju temale vastu panna, — mõni teab, mis tähtsad asjad tal südame peal on. Pealegi oli Otto tervis nii halb, nõudis ravitsemist. Ja heldene aeg! Tohtri-herra kirjutab ise oma käega!

„Kui sinuga mitte halba ei juhtu," ütles Juuli Ottole enne ärasõitu kartlikult.

„Mis halba minul sellest on. Nägin ja rääkisin, muud midagi, tehku mis tahes. Olen mina selles süüdi!" vastas Otto.

„Ei ole küll, aga siiski, kes teab! Ma kardan, aiman midagi."

„Mina olen täiesti kindel."

„Ega minagi sinu pärast nii väga karda, aga..." rääkis Juuli peatades.

„Aga... mis siis?"

„Priidik," vastas Juuli piinlikult punastades.

„Priidik... Mis temast siis? Kui asi selgeks saab, saagu, kellel võiks midagi selle vastu olla. On ta mõrtsukas, siis saab ta muidugi oma palga."

„Kui hirmus see on!"

„Kas sa ka siis tema poole tahaksid hoida?"

„Ma ei tea... ta on nii hea... lahke..."

„Juuli!" hüüdis Otto kohkunult. „Hiljuti tahtsid sa teda Kaarli pärast maha jätta, ja nüüd tahaksid sa isegi siis tema oma olla, kui ta Kaarli mõrtsukas oleks. Õde... õde... ma ei mõista sind..."

„Kaarel on ju surnud..." sõnas Juuli.

Otto vaatas vastuseks õele tõsiselt silma,

pingutas siis hobuseohje ja sõitis õueväravast välja, kuna Juuli raske südamega tuppa tagasi läks.

Imelikud tundmused võtsid temas võimuse. Vennal oli õigus, kui ta ütles, et Juuli mõni aeg tagasi valmis oli Priidikut Kaarli pärast maha jätma, kuna ta nüüd ainult Priidiku peale mõtles, kuigi see Kaarli mõrtsukas oleks.

Kaarel oli kadunud ja maha maetud — ka Juuli südames. Vaikne, salajane nurgake, mis ta oma rinnas Kaarlile määranud, oli nagu kivinenud, külmaks mullaks või kaljuks muutunud, kus läinud ja igavesti kadunud lootused, mis tundmuste poolt elule äratati, alatiseks puhkama ja kõdunema jäävad. Igapäevane elu oma sündmustega heitis sellele südamehauale ikka rohkem kõiksugu prügi, rõhus ta ikka sügavamale ja kaugemale. Näis, nagu oleks võimatu veel midagi sealt alt kätte saada, välja kaevata. Iseäranis aitasid selleks kaasa viimased päevad, kus Otto kodus oli.

„Kuidas pidi ta küll mind armastama, kui ta minu pärast mõrtsukaks sai,“ mõtles Juuli Priidiku peale. „Muidu on ta aga nii hea!“ Natukese aja pärast lisas ta mõttes juure: „Ja kas Kaarel mind tahtiski ehk kas ta nii väga tahtis?“

Juuli mõtles ja mõtles, vaevles ööd ja päevad ning kaldus ikka enam elava, s. o. Priidiku poole. Tal hakkas Priidikust viimaks hale meel. Kui palju pidi ta küll enne kannatama ja iseeneses võitlema, kui ta niisuguse teo peale välja läks! Juuli oli valmis iseennast süüdistamagi hakkama, et ta Priidiku vastu nii halb oli olnud ja kellegi võõra, tundmata inimese poole hoidnud. Priidikut tundis ta aga juba lapsest saadik. Üheskoos mängides, vallatust tehes ja mõnikord ka riieldes olid nad üles kas-

vanud. Kõik olid neid loodud paariks nimetanud.

„Aga kui ta ometi mõrtsukas on?“ küsis ta sealsamas endamisi. „See on hirmus... kole! Mis ütlevad kõik teised! Ta saadetaks ära... Siberisse...“

Ja nüüd hakkas ta venda süüdistama, et see oma sõnadega tema rahu rikkunud. Mõni teab, mis sellest kõik välja tuleb.

3.

Otto sõitis vaheajal tohtri poole edasi. Pärale jõudes sai ta kohe herra Steinmanni jutule.

„Ma tülitasin Teid,“ ütles ta noormehele vastu astudes ja talle kätt andes, „kuid asi on tähtis, ma ei võinud teisiti. Kohtu-uurija tahab Teiega rääkida.“

Viimased sõnad avaldasid noormehe peale vapustavat mõju. Siis ometi aimas õde õieti! Tohter näis sellest aru saavat ja ütles rahustades:

„Kardetavat pole selles midagi; kohtu-uurija tahtis Teiega nimelt eraviisil rääkida ja Teile selle kohta, mis mulle jutustasite, mõned küsimised ette panna. Asi huvitab teda väga.“

„Ma rääkisin ju tohtri-herrale kõik,“ ütles Otto, „enam ei tea ma midagi.“

„Tema tahab Teie käest midagi küsida,“ vastas arst.

Natukese aja pärast läksid arst ja Otto kohtu-uurija Erich Kleigels'i poole, kes siinsamas kiriku läheduses elas. Kleigels oli kodus ja võttis nad kohe jutule, ehk ta küll oma laboratooriumis parajasti varblase tapmise kallal ametis oli.

Tema oli oma arvates suur hingeteadlane — animist, spiritist ja pagan teab mis. Ta pidas kõiki hukkaläinud, madalateks ja roojasteks olevusteks, kes materialismi poole kaldusid. Kui

Eesti ajakirjanduses majandusemehed nähtavale tulid, millest ta Saksa lehtede kaudu teada sai, siis oli ta mitu aega rahutu ja tusane. Ta oleks tahtnud isegi hea meelega sellekohasest sulesõjast osa võtta. Sulesõja asemel pidas ta alalist sõnasõda, iseäranis herra Steinmanniga, sest need „kaks meest, kes terves alevikus peale kirikuõpetaja ainukesed ülikooli-hariduse osalised olid, läksid hingelistes küsimustes kui tuli ja vesi teineteisest lahku. Ja kui nad vana tuntud küsimuse üle mõnes perekonnas või väikesel pidukesel, mis aleviku „sakste" lõbustuseks toime pandi, vaidlema hakkasid, siis kuulasid kõik, suud ammuli peas; neidude ja nende kavaleride suust lipsatas niisuguseil korril nii mõnigi ohkav haigutus ilma. Kõige halvem oli lugu, kui niisuguse lõbuõhtu eeskavasse ka kõne võeti. Kõnelejaks oli tingimata kas arst või kohtu-uurija. Ja häda kõnelejale, kui ta oma vastase tundmusi või vaateid kudagi juhtus haavama, iseäranis kui seda arst juhtus tegema. Läbirääkimised ja vaidlused võisid siis nii ägedaks, pikaks ja igavaks minna, et kas poo ennast või üles. Vaidlejaid oli võimatu takistada, sest mõlemad olid ainukesed ülikooli-haridusega mehed ja pealegi veel — poissmehed. Niihästi mammad kui tütred pidid lahked ja huvitavad näod tegema ning kuulama.

Kleigels läks vaidlustuhinas nii kaugele, et ta ära näitas, kui kauaks aineta hing pärast surma ainelisse kehasse jääb, missuguses kestas ta sealt lahkub, kuhu ta läheb ja kudas ta lendab. Ta püüdis ka seda seletada, missugune hing mitmesugustel neljajalgsetel ja kahejalgsetel loomadel on ja missugustes meie lihalikule silmale nägemata kestades nad ilmaruumis ümber rändavad. Kõige peenem, läbipaistvam ja kättesaamatum hing olla sel kahejalgsel, keda

aja jooksul inimeseks — h o m o s a p i e n s'iks — on hakatud nimetama. Oma seletusi kinnitas ta teaduslikkude uurimistega, mis üks või teine kuulus või ilmakuulus mees korda saatnud.

Arst Steinmann vastas niisuguste seletuste peale harilikult, et iga looma kõht ta hing olla, vähemalt äratavat kõht, ükskõik missugune ta on, hinge ellu. Ta oli vaidlemisega terve kõhuteooria arendanud. Viimasel ajal ei öelnud arst kohtu-uurijale üleüldse enam muud vastuseks, kui aga:

„Ma pean Teile jällegi meelde tuletama kõhtu, nagu mina teda mõistan.“ Neist sõnust oli küll, et kohtu-uurijale põhjust anda tunnipikkust kõnet pidada. Ta püüdis, maksku mis maksab, arsti oma poole võita, sest siis oleksid peagi terve aleviku „peenemad“ tema riigis, See oli aga väga raske. Steinmann ei kulutanud palju sõnu; oma kõhuõpetuses jäi ta siiski kindlaks.

Nüüd oli kohtu-uurija viimase abinõu juure astunud: ta ostis elusaid hiiri, rotte, vareseid, varblasi, tuisid jne., tappis neid ning püüdis aparaatide abil nende hingi. Tänini polnud tal veel korda läinud hinge tabada, kuid ta uskus kindlasti, et ta oma eesmärgile jõuab.

Just enne seda, kui arst ja Otto tema juure jõudsid, saatis ta teise ilma ühe ilusa varblase, kes mõni silmapilk tagasi alles väljas oli siristanud, keksinud ja naisele kevadetujus kelmikalt silmi pilgutanud. Ta otsis aparaatidest parajasti linnukese hinge, kui talle külalistest teatati.

„Aparaadid on vististi halvad,“ ütles ta arstile kätt andes.

„Kas ei saanud jällegi kätte?“

„Ei, ära lipsas.“

„Mis Teil oli seal?"

„Varblane."

„Aga ehk on tal nii peenike hing, et ta läbi puu, luu, klaasi ja raua läheb?"

„Ei või olla . . . siiski, kes teab."

„Mina annaksin Teile nõu härgadega, eeslitega ja hobustega katset teha. Suurtel loomadel on ehk suuremad ja paksemad hinged. Või mis siis, kui Te mõne kaameli või elevandi laseksite tuua? Kahju, et sauruste aeg möödas on."

Uurija vaatas kaheldes arstile otsa, ta ei mõistnud, kas see nalja heidab või tõtt räägib.

Algas Otto ülekuulamine. Uurija näis väga suure huvitusega oma tegevusele astuvat.

„Pean ma ära minema, segan ehk?" küsis arst.

„Mitte sugugi; olge head, võtke istet."

Ka Otto laskis ta toolile istuda ja püüdis tervele asjale võimalikult eratoimetuse laadi anda.

„Te olite tohtri-herrale väga huvitavaid asju rääkinud," algas Kleigels. „Tema pidas asja sedavõrt tähtsaks, et ta ka minule sellest teatas. Mind huvitab see lugu kahekordselt: esiteks on minul kui kohtu-uurijal kohus kuritegusid päevavalgele tuua, teiseks võib selle asja läbi ehk teatud tõele üleüldse lähemale saada. Mäletan veel selgesti Kaarel Soont. Käisime teda kreistohtriga vaatamas ja andsime ametliku otsuse, et ta ise oma elu teadmata põhjusel on võtnud. Nüüd näib aga asi korraga teise värvi saavat. Sellepärast oleks väga tähtis, võiks öelda, isegi Teie otsekohene kohus, et Teie mulle võimalikult terve loo jutustaksite ja mitte midagi vahele ei jätaks. Siin võib iga vähemgi sõna tähtis, isegi otse mõõduandev olla."

„Ma rääkisin tohtri-herrale juba kõik, uudist pole mul enam midagi," vastas Otto.

„Kohtu-uurija tahab seda lugu Teie oma suust kuulda, et siis tarvilikul juhtumisel küsimisi ette panna," seletas Steinmann nagu Otto julgustamiseks.

Otto jutustas, Kleigels kuulas ja tegi paberile märkusi.

„On see kõik?" küsis ta noormehelt, kui see lõpetanud.

„Jah, kõik," vastas Otto.

„Kas Te magasite või olite ärkvel, kui Te nägite?" küsis uurija.

„Olin ärkvel."

„Mäletate Teie seda kindlasti, võite selle peale kas või vanduda?"

„Seda . . . ma küll ei või," sõnas noormees arglikult.

„Noh, vaadake . . . Tähendab, Teie magasite?"

„Vist küll."

„Kindlasti ei või Teie ka seda öelda?"

„Ei . . . Ma ei tea, võib olla, magasin, võib olla, olin üleval."

„Aga Te rääkisite mulle ju üleskirjutamisest," tähendas arst vahele.

„Jah, ma kirjutasin küll kõik üles, kuid see kadus mul ära: mõni teab, kuhu ta jäi."

„Ah, kui kahju, väga kahju!" rääkis uurija. „Aga kas Te ei mäleta, ehk olite poolärkvel või poolunes?" küsis ta edasi.

„Võib olla . . . Siis ei saanud ma üleüldse hästi magada."

„Mispärast mitte?"

„Uni ei tulnud peale."

„Aga kudas Te teenida suutsite? Kas päeval magama ei jäänud?"

„Ma ei olnudki siis teenistuses."

„Kudas nii? Te olite ju soldatiks, kui Te seda nägite?“

„Olin küll, aga ma olin sel korral laatsaretis.“

„Ah nii! Tähendab, Te olite haige?“

„Jah . . . siiski, ma ei tea . . . Ma olin paranemisel.“

„So, või paranemisel . . . Mis haigus Teil siis oli?“

„Seda ma ei tea,“ vastas Otto nagu kohmetades ja heitis pilgu arsti poole. Herra Steinmann pani seda pilku tähele ja ütles:

„Ta põeb praegu rinnahaigust, juba kauemat aega.“

„Ah nii, soo, soo, või rinnahaigust . . . kauemat aega.“

„Jah.“

„Miks Te seda kohe ei ütelnud?“

„Ma ei teadnud, et see rinnahaigus oli.“

„Kas siis rind haige ei olnud?“

„Oli küll, aga ma olin igalt poolt haige, terve keha oli haige.“

„Kus parem oli, laatsaretis või kasarmus?“

See küsimine pani noormehe mõtlema. Ta ei saanud kudagi aru, mistarvis uurija seda teada tahtis saada.

„Laatsaretis oli parem.“

„Või seal oli parem.“

„Jah, aga igavam.“

„Noh, siis pidite küll kodu peale mõtlema?“

„Jah, mõnikord ka.“

„Mõnikord? Kas mitte alati?“

„Võib olla . . . aga ma ei mäleta hästi.“

„Aga kui Te mõnikord kodu peale mõtlesite, kes Teile siis kõige enne meele tuli?“

„Paljud tulid meele.“

„Aga kas Teil kedagi ei olnud, kes Teil iseäranis meeles oleks seisnud?“

Jälle pidi Otto vastusega viivitama. Ta mõtles, mida vastata. Kas pidi ta Annat nimetama, kes nüüd juba teisel mehel ja kes enese „huvitavas seisukorras" tunneb olevat, nagu vanad eided pühapäeval kirikuväravas teadsid sosistada. Viimaks vastas ta:

„Õe Juuli peale mõtlesin ma."

„Mispärast tema peale?"

„Me saime hästi läbi."

„Aga kudas Kaarel Soonega lugu oli? Olite Teie kahekesi head või saite vahel pahaseks?"

„Ei . . . Meil oli ta korralik ja lahke, enne oli ta joonud."

„Sõbrad te ei olnud? Või usaldasite teineteist? Rääkisite teineteisele südame pealt kõik ära?"

„Seda mitte."

„Oli ta ehk kellegi teisega Teie tuttavatest või sugulastest hea sõber? Oli tal ehk mõne naisterahvaga midagi ees? Noh nii, armastas ta ehk kedagi või see teda?"

Otto ei saanud kudagi aru, mistarvis ta nende küsimiste peale pidi vastama. Tema arvates ei olnud nendel Kaarli surmaga mingisugust ühendust. Sellepärast vastas ta:

„Ei . . . ma ei tea . . . võib olla."

„Oli tal ehk vihamehi?"

„Ei olnud. Temaga ei julgenud keegi riidu norida: ta oli kõige tugevam."

„Soo, või kõige tugevam. Nii siis, tal ei olnud sõpru ega ka vihamehi."

„Ei olnud. Ta hoidis teistest eemale ja teised ei sallinud teda, iseäranis esiotsa . . . Pärast küll."

„Noh, kas tal ehk pärastpoole sõpru või vaenlasi ei olnud?"

„Ei tea."

„Kas ta teil kaua oli?"

„Ligi kolm aastat"
„Ja ilma sõpradeta ning vaenlasteta?"
„Ta käis kõigiga läbi, kui juhtus"
„Kui juhtus . . Sest pole veel küll."
Uurija mõtles.

„Imelik mees," sõnas ta siis. „Tähendab, ta oli tugev."

„Väga tugev, kõik kartsid ta rusikaid, ehk ta neid küll kordagi ei tarvitanud."

„Oskas ta lugeda ja kirjutada?"
„Jah."
„Luges ta midagi?"

„Parema meelega kuulas ta pealt, kui mina või õde talle ette lugesime."

„Kas Teie õde talle sagedasti ette luges?"
„Kudas juhtus."
„Või nii . . . Aga ehk juhtus seda tihti?"
„Ma ei tea . . . tuli ette."
„Luges õde hea meelega, kui Kaarel kuulas?"
„Ma . . . ei tea"
„Ei tea . . . kahju."

„Kas Kaarel Soon ja Priidik Laasik hästi läbi said?"

„Vist küll."
„Nägelemist et tulnud ette?"
„Polnud kuulda"
„Laasikul oli vist palju tuttavaid?"
„Jah."
„Ka naisterahvaste hulgas?"
„Seda ma ei tea . . . räägiti."
„Teie õega oli ta muidugi tuttav?"
„Jah, lapsepõlvest saadik juba."
„Said nad hästi läbi?"
„Jah . . . võib olla. Siiski — ma ei tea."

„Või oli ehk Teie õde mõne teise noormehe hea tuttav, võib olla, isegi sõber?"

„Ei vist, — ma ei kuulnud sellest."

Uurija tegi paberi peale jällegi tähendusi ja küsis siis:

„Kas Teie meelest Kaarel Soones midagi iseäralikku ei olnud?"

„Ma ei tea. Ta oli suur ja tugev ning armastas jahil ja kalal käia."

„Aga tema nägu või silmad?"

„Silmad olid tal küll isemoodi: suured ja niisugused kilavad... terased. Mu õde kartis esiti teda sellepärast."

„Või kartis? Aga kudas teistega lugu oli? Need ei kartnud?"

„Ma ei tea... mul oli ka nagu õudne."

„Aga pärast?"

„Pärast... polnud midagi, me harjusime ära."

„Kas need silmad Teile laatsaretis haiguse ajal mõnikord meele ei tulnud?"

„Võib olla, ei tea öelda. Aga kui ma endi polgu kindralit nägin, siis mõtlesin küll: tal on just niisamasugused silmad kui meie Kaarlil."

„Soo, või nii... Ja muud midagi?"

„Ei. Ah jah, ükskord, kui mehed võitlesid ja vägipulka vedasid, mõtlesin ma: oleks ometi meie Kaarel siin, küll see neile kõigile tuule alla teeks."

„Soo, soo... see on hea... tuule alla teeks... Muud ei mäleta Teie enam midagi?"

„Mitte midagi."

„Noh, siis võiksime täna lõpetada; võib olla, mõni teine kord räägime veel," ütles uurija üles tõustes. Noormees vaatas imestanud pilgul tema otsa.

„Tähendab, sellega pole asjal veelgi lõpp," mõtles ta.

„Nüüd võite Teie rahulikult koju sõita. Mis me rääkinud oleme, seda võiksite esiotsa enese teada hoida," ütles uurija.

Otto jättis jumalaga ja läks välja, et kodu poole sõitma hakata, kuna ta peas mitmesugused mõtted keerlesid.

„Me peame terve selle asja käsile võtma," ütles uurija. „Surnuraibe tuleb hauast välja võtta. Lugu võib huvitavaks muutuda. Siin võib kaht kärbest ühe hoobiga tabada: kurjategija ja hinge."

„Hinge . . . Kelle hinge?"

„Inimese muidugi."

„Asjata lootus. Kui Te hiirte, rottide ja varblaste hinge kätte ei saa, kudas tahate siis inimese oma kätte saada. Või arvate, et ta ühes keharaipega hauas puhkab?"

„See jätke nüüd täitsa minu hooleks: ma ei taha sellest asjast enne Teiega rääkida, kui kõik toimetatud."

„Siiski oleks parem, kui seda väljakaevamist ja lahtilõikamist ette ei võetaks."

„Aga kui me seeläbi kuritöö jälile saame."

„Vaevalt võib seda loota."

„Ütelge ometi, Teie võite ju ometi aru saada, kas poodule enne ülespoomist millegagi pähe on löödud või mitte?"

„Seda ehk küll."

„Ja see oleks mõõduandev tõendus, et mees ise oma elu pole võtnud. Ta ei võinud ennast ometi enne uimaseks lüüa ja alles siis üles puua."

„Selles on Teil täiesti õigus."

„Niisugusel korral oleksid aga Otto Almari sõnad osalt või ka täiesti tõde."

„Ja siis?"

„Ning mina oleksin eesmärgil."

„Kudas nii? Hing oleks käes?"

„Jätame selle täna, räägime teine kord. Homme ehk kui mitte homme, siis niipea kui võimalik, laseme haua lahti teha ja võtame

surnukeha juures lahtilõikamise ... uurimise ette ... Kõik läheb hästi ... Ma pean minema ..."

„Jälle varblasi-tapma?" küsis arst.

Ta jättis uurija jumalaga ja läks koju. Seal hakkas ta bioloogilist ajakirja lugema. Kõige pealt paistis talle silma mehanistide ja vitalistide vaidlus. Suure huviga asus ta selle kallale ja rippus peagi kõige hingega nende lahkarvamiste küljes.

4.

N. alevikus valitses ärevus, sest uurija oli oma tahtmise saanud täide saata: Kaarel Soone haud oli lahti kaevatud ja poolmädanenud keha ühes puusärgiga hauast välja võetud.

„Jumal hoidku! See mees läheb vististi küll hulluks. Tänini piinas ta loomi, nüüd hakkab juba surnuid maa seest välja kaevama," rääkisid jumalakartlikud inimesed ja ohkasid.

„Ja tohter on tal igal pool abiks. Paras paar! Neile pole miski asi püha," ütlesid teised.

„Haridus teeb inimesed hobusevarasteks, jumalateotajateks ja hulludeks," seletas paks kõrtsmik, misjuures ta õllepudeli korgid plaksudes pealt ära tõmbas.

„Oh, mis hirmus! Mädanenud surnukeha lahti lõigata! Kole!" rääkis üks paks kaupmehe proua teisele.

„Kui herra Steinmann või täna minu Elsale kosja tuleks, siis annaksin ma talle pika nina."

„Mina niisama," vastas teine mamma. Ometi mõtlesid mõlemad teineteise kohta: „Küll aga valetab!" ja herra Steinmanni kohta: „Kui ta ometi tuleks!"

Sel ajal, kui terves alevikus seda asja igapidi arutati, tegi arst oma tööd edasi, kuna kreisiülema noorem abiline, kohtu-uurija ja kord-

nik pealt vaatasid. Ettevaatlikult hoidsid nad peale tuule Herra Kleigels oli kärsitu. Sagedasti pööras ta arsti poole, kes, pikad valged kindad käes, hoolega edasi töötas. Kui ta pealuu avas, küsis Kleigels:

„Nöh! On talle pähe löödud?“

„On,“ vastas arst.

„Eks ma öelnud!“ hüüdis uurija võidurõõmsalt ja tõttas arsti juure, kust ta aga nina kärsutades jällegi eemale taganes.

„Mis võite selle hoobi kohta öelda?“ küsis ta.

„Hoop on nähtavasti ümmarguse asjaga löödud, mis ei purustanud, vaid ainult peast segaseks, uimaseks võis teha!“

„Nii kudas ma ütlesin! Ta lõi ta uimaseks ja pani talle siis nööri kaela . . . Ma olen võitnud! Kõik on käes!“ hüüdis uurija.

„Mis on Teil käes?“ küsis kreisiülema noorem abiline.

„Kõik, kõik.“

„Kas kurjategija?“

„Ka tema.“

„Kudas nii?“

„Kui tunnistaja ütlused osaltki õiged on, siis järeldan, et kõik on õige. Tunnistaja nägi, et tapetule puunuiaga pähe löödi ja ta siis üles poodi, ja arsti uurimine käib sellega täiesti kokku. Nägi aga tunnistaja seda õieti, siis pidi lugu kurjategija enda nägemise ja tundmisega niisamuti olema. Ainuke vaev on nüüd veel — kurjategija tuleb kinni võtta ja tunnistama sundida. Tema oma suust tahan ma tõendusi kuulda. Ja kui ta juba kord pulkade taga istub, küllap me siis sellega korda saame. Mis Te arvate, von Unden?“

„Ma arvan ka, et kui ta kord meie käes on, siis peab ta oma süü üles tunnistama.“

v. Unden pani iseäranis rõhku sõna „peab" peale, nagu oleks tal siin tähtis tagamõte.

„Tahate Te nüüd veel öelda, et minu uurimised loomade juures asjata ja põhjendamata on?" pööras ta võidurõõmsa naeratusega arsti poole.

„Mis puutub see asi Teie varblastesse, hiirtesse ja konnadesse?" küsis Steinmann.

„Hing . . . vaim on siiski olemas?"

„Varblastel ja konnadel?"

„Ka nendel."

„Kellel siis veel?"

„Inimesel muidugi."

„Kudas Teie seda mõistate?"

„Kas Te ikka veel aru ei saa või ei taha Te aru saada?"

„Tahan küll, aga ma arvan, Te olete eksiteel."

Sõna „eksiteel" oli kui nõelapiste uurijale. Ta tormas otse arsti juure ja unustas isegi surnukeha haisu, mis õhku täitis, kui ta rääkis:

„Kudas võis Otto Almar seda sadade ja tuhandete verstade taha teada, mis tema kodus tehti? Vastake mulle! Kudas tahate seda seletada? Oli ka selle juures Teie äraneetud kõht kaastegev? See oleks alles vast kõht, mis tuhande versta taha ulatab. Kas ei ole siin midagi niisugust jõudu tegevuses, millel kõhuga midagi ühist ei ole, mis meie kõhtude üle valitseb? Hing oli see, kes teate viis! . . ."

„Lubage, lubage . . . Missuguse teate?"

„Kuritöö üle."

„Aga see pole ju veel kindlaks tehtud, et teade on viidud."

„Kudas nii? Te ju ütlesite, et talle puuga või nuiaga on pähe löödud."

„Ja mis siis?"

„Kes seda siis tegi?"

„Seda ma ei tea, Teie kohus on seda välja uurida."

„Aga kudas võis Almar üleüldse teada, et talle pähe löödi?"

„Seda ma ei tea . . ."

„Aha! Seda Teie ei tea!" hüüdis uurija vahele.

„Pole ka sugugi kindlaks tehtud, et tema seda teadis."

„Kudas? Pole kindlaks tehtud? Aga ta rääkis ju Teile ja pärast meile mõlemale."

„See pole tõendus. Nõnda võib igaüks rääkida."

„See on — Teie tahate öelda, et ta valetab."

„Mitte sugugi, s. o. muidugi võib ta valetada, kuigi ta ise seda teha ei taha."

„Aga see on ju mõtteta sõnadetegemine: ei taha valetada ja siiski valetab."

„See on kõige loomulikum nähtus. Almar arvab, et ta seda kõike nägi, tõepoolest, võib olla, ei näinud ta midagi. Talle kirjutati kodust selle sündmuse üle. Muidugi luges ta kirja mitu korda läbi. Kes võib siis nüüd öelda, kas ta mitte pärastpoole mõnesugusel põhjusel ainult ette kujutama ei hakanud, et ta kuritööst juba enne kirja lugemist teadis. Asi on seda võimalikum, et haige mõtted ainult kodu küljes seisid, et ta igasuguste abinõudega ja kõigest hingest teenistusest välja tahtis pääseda."

Uurija jäi mõttesse.

„See ei või olla, — ta tõendas ju, ta mäletada kindlasti, et ta enne kõik teadis."

„Mis tähendab siin kindlasti," vastas arst. „Ta ei mäleta sedagi, kas ta magas, ärkvel või poolunes oli, üleüldse ei tea ta midagi kindlat rääkida; kudas võiksime siis seda tema tõendust uskuda, nagu oleks tema midagi näinud."

„Aga kudas võis tema siiski pähelöömist

teada? —sellest ei võinud talle ju keegi kirjutada. Kõik olid ju arvamisel, et ta ise oma elu on võtnud. Pähelöömisest ei võinud kirjas sellepärast juttugi olla. Ta pidi seda kuskilt mujalt ja teisel teel kuulma."

Arst jäi mõttesse.

„Jah ... Aga ka siin on võimalusi."

„Ja need oleksid?"

„Neid kirju pole Teie veel näinud?"

„Ei."

„Nii siis ei tea Teie, mis nendes seisab."

„Seda küll mitte."

„Aga kui nendes siiski löömisest juttu on."

„See on võimatu. Sellest ei võinud ju keegi kirjutada, sest et keegi sellest midagi ei teadnud."

„Kus on selleks tõendused? Teie toetute selleaegsete teadete — oma protokolli peale. Aga kui see puudulik, isegi vööriti on? Või on meie ametnikud oma protokollides niisama ilmeksimatud nagu Rooma paavst oma troonil? Aga vaadake, isegi need vaimud, keda pühadeks nimetatakse, on nii sagedasti eksinud. Tuleb kordi ette, kus nad ainult valet on rääkinud... Uu ... need ametnikud ja nende ilmeksimata dokumendid!"

„Vabandage, tohtri-herra, ka mina olen siin," ütles von Unden nagu hoiatades.

„Seda küll; rõõmustan väga," vastas arst.

„Teie arvates ei ole siis protokoll mitte õige?" küsis uurija.

„Kindlat ei või ma midagi öelda, aga kõik on võimalik, iseäranis praegusel korral. Oleksite Teie asja sel korral põhjalikult läbi uurinud, kõik üle kuulanud, kes selle kohta midagi oleksid võinud teada, ja oleks vana õnnis doktor Urberg, selleaegne kreisarst, surnukeha juures põhjaliku uurimise toimetanud, kõik võimalused järele kaalunud ning siis protokolli kirjutanud,

siis oleksite võinud ehk tema peale toetuda; nüüd on see aga täiesti asjatu .. maja liiva peale ehitamine. Seekord arvasite Teie, et asi on iseenesestki küllalt selge, ja jäite välimiselt otsustatud umbkaudse oletusega rahule. Nagu Te aga nüüd näete, pole asi kaugeltki nii lihtne. Nüüd kahtleme kõik, et see mehemürakas ise oma elu on võtnud. Ametliku protokolli ilmeksimatus on kõigutatud ... ühe sõnaga — paavsti ähvardatakse kuldselt troonilt maha tõugata."

„Vabandage, herra Steinmann, mis on meil paavstiga ja tema kuldse trooniga tegemist, — meie pole ju ometi katoliiklased," rääkis von Unden vahele.

„Meil on igaühel oma paavst siin," vastas arst ja näitas endale otsaette. „Ja igaüks püüab oma paavsti ka teiste paavstiks tõsta. Ka Teil, von Unden, on oma paavst, kelle käskusid ja juhatusi Teie ilmeksimatuks peate ja neid tingimata täidate; pealegi nõuate veel teistelt, et ka need Teie paavsti kuulaksid. Paavst ütleb: ei tohi sellest rääkida, ei tohi seda lugeda, ei tohi kokku tulla, ei tohi seda tahta jne., ning Teie kordate sedasama; ei pane aga mõni seda tähele, siis ... Aga jätame selle parem ... me mõistame ju üksteist muidugi."

„See on kõik seaduse järele ... minu ametikohus nõuab," ütles v. Unden õlgu kergitades.

„Võib olla, kuid ka katoliiklaste paavstil on oma seadused ja tema ametnikkudel kohused; küsida tuleb ainult, kes need seadused on teinud, kes on nad õigeks, ilmeksimatuks tunnistanud. Näituseks see protokoll: on ta veel seaduslik, kui ta eksib? Kas võib seadus eksida?"

„Lubage, lubage, Teie unustate, et..."

Kaugemale ei saanud v. Unden oma sõnadega, sest uurija astus lepitajana vahele.

„Rahustage end, herra v. Unden," sõnas ta, „herra Steinmanni vaated on ju ammu tuntud asi. Temale pole miski püha."

Kui uurimistöö lõpetatud, pandi Kaarli keha jälle endisesse kohta puhkama, kuna N. aleviku kõige suuremad ja tähtsamad mehed igaüks oma koju läksid. Herra v. Unden oli tusane ja uurija meeleolu nukker; arst oli oma tööga rahul. Ta mõtles saadud andmete üle järele. Kaarel Soon ei olnud nähtavasti mitte ise oma elu võtnud, tema kallal oli vägivalda tarvitatud. Ja siis see Otto Almari nägemus, kudas selle peale vaadata, kui ta tõena avaldub?

Ka uurija töötas selle küsimuse kallal. Mis pidi ta tegema? Kudas asjasse selgust tooma? Kudas kurjategija üles leidma?

v. Unden kirus tervet seda sündmust. Mees oli juba mitu kuud maamullas maganud ja oleks võinud ka edaspidi ilusasti sinna jääda. Korraga tuleb see hull inimene oma nägemusega ja uurija paneb tema loba tähele. Pagan võtku neid! Peab viimaks kuritöö paigale sõitma. Pealegi see pagana arst. Puuga pähe löödud... Kes su käest seda küsib. Kirjuta protokolli, et ei ole löödud ... ise poos enese üles ... ja valmis. Terve asi seisab ju protokollis. Kirjuta, nagu enne kirjutatud. Aga nüüd! ... Ta lõi käega.

5.

Nava inimesed ehmatasid hirmsasti, kui postvanker ühel ilusal päeval õueväravast sisse sõitis ja sealt v. Unden, kordnik ja kohtu-uurija Kleigels välja ronisid. Juba enne olid nad kohkunud, sest nad kuulsid, et Kaarli surnukeha hauast välja võetud ja lõhki lõigatud.

„Isegi hauas ei anta talle rahu," nuttis Juuli. „Mis ta neile seal veel kurja teeb."

„Mis nad raisast veel tahavad," sõnas Eeva, kuna ta vanad kuivanud huuled värisesid ja silmi pisarad paisusid.

Paari sõnaga seletati navalastele, mistarvis ametnikud siia olid sõitnud. Mehed lasti töölt koju kutsuda; kordnik saadeti Vaarikule Priidik Laasiku järele. Vaheajal lasksid ametnikud endid veskisse viia, et koha peal uurida, kudas möldri tapmise lugu võis sündida. Nendega kaasa läksid Gustav ja vana Madis.

Vaadati kõiki juuresolevaid asju, kuna uurija mõnesugused küsimused sündmuse kohta meestele ette pani. Lõpuks joonistas ta paberile selle koha ühes põikpuude ja postidega, kus mölder oli rippunud ja kust teised ta nööri katki lõigates maha olid võtnud.

„Kes sai asjast kõige enne teada?" küsis uurija viimaks.

„Mina," vastas Gustav.

„Kudas see tuli?"

„Sel ajal oli õige hea kõle tuul. Veski jooksis läbi öö ja Kaarel oli veskis. Hommikul kella viie ajal läksin veskisse, et vaadata, kas võimaiik oleks sigadele kott rukkid läbi lasta, ja leidsin möldri rippumas." Gustav rääkis rahulikult, nagu ammu ununenud asjast.

„Mis tegite kõige pealt?"

„Lõikasin nööri katki, Kaarel kukkus maha ja mina jooksin hirmunult toa juure tagasi, et teisi kutsuda."

„Kes tulid Teiega kaasa?"

„Minu isa, õde, ema ja Vaariku Priidiku sulane Hans."

„Kudas tema siia sattus?"

„Juhtus veskile tulema."

„Oli surnukeha juba külm, kui te ta maha võtsite?"
„Täiesti."
„Ja kange?"
„Jah."
„Tähendab, ta oli juba ammugi surnud?"
„Vist küll."
„Mis te peale seda tegite?"
„Saatsime kordniku järele."
„Mitte seda; ma tahtsin teada, mis te surnukehaga tegite, õigem, mis te sel korral rääkisite? Missugustele arvamistele te tulite? Oli ta teie arvates ise oma elu võtnud?"
„Kes siis muu?" küsis Gustav imestades. Ka vana Madis tegi suured silmad. Neile mõlemile tulid nähtavasti Otto sõnad meele.
„Ma ei tea, ma küsin niisamuti," ütles uurija otsekoheselt.
„Kes oleks suutnud tema kallal vägivalda tarvitada," rääkis Gustav nagu naeratades. „Ta oli ju kõige tugevam mees siin nurgas. Kõik kartsid tema rusikaid."
„Jah, kõik kartsid teda," tõendas ka Madis; „suured viljakotid olid nagu tited ta käes."
„Kas tal ehk vihamehi oli?"
„Seda ma ei tea; vist mitte," vastas Gustav. „Ta käis külapoistega vähe läbi."
„Ja ka neidudega polnud ta lähemalt tuttav?"
„Minu teada mitte."
„Oh ei; ta oli selleks liig tõsine, ta ei vaadanuki nende peale," seletas Madis.
Uurija mõtles ja tegi raamatusse tähendusi.
„Kas ta sel ööl üksipäinis veskis oli?" küsis ta siis.
„Jah," vastas Gustav.
„Ei, õhtul kella üheksa ajal läks Vaariku Priidik veskisse," seletas Madis.

„On see nõnda?“ küsis uurija Gustavilt.

„Võib olla, ma ei tea, võin eksida.“

„Kudas? Mispärast Teie ei tea?“

„Ma ei olnud sel õhtul kodus.“

„Kus Te siis olite?“

„Käisin poes.“

„Jah, nii see on, nüüd tuleb ka minul meele,“ tõendas Madis.

„Millal te koju tulite?“

„Umbes kella kümne ajal.“

„Nii siis, Teie teate, et Priidik Laasik kella üheksa ajal sel õhtul veskisse läks?“ pööras uurija Madise poole.

„Jah.“

„Kui kauaks ta sinna jäi?“

„Seda ma ei tea.“

„Ei ole ka kellegi käest kuulnud?“

„Ei, ma pole küsinud.“

„Käis ehk veel teisi inimesi sel ööl veskil?“

„Seda ma ei tea, igatahes kuulda pole sellest midagi olnud.“

„Kas te vast mingid vägivallamärke surnukeha juures tähele ei pannud või midagi niisugust, mis kedagi selle mõtte peale oleks võinud viia?“

„Ei,“ vastasid mõlemad mehed.

„Tõesti?“ küsis uurija iseäralikul toonil.

Isa ja poeg kohmetasid pisut.

„Aga surnukeha uurimine tõendab selle vastu, et kadunu kallal vägivalda on tarvitatud . . . et talle pähe on löödud,“ ütles uurija.

„Issand Jumal!“ hüüdis Madis, kuna Gustav kohkunult vait jäi; ainult näolihased nähti kramplikult liikuvat.

„On see võimalik?“ küsis ta siis imestades.

„Jah. Pealegi tõendab uurimine, et kadunule enne pähe on löödud ja siis alles üles poodud.“

Mehed kuulasid ammuli suudega.

„Siis oli see kuritöö," sõnas Madis.

„Nimelt just, ja meie kohus on kurjategija jälile saada. Selleks peate teie mind igapidi toetama ja peate kõik tunnistama, mis asja kudagi võiks selgitada . . . Teile ei puutunud siis mitte midagi iseäralikku silma?"

„Ei . . . aga siiski," rääkis Gustav nagu meele tuletades. „Puunui, mida meie veskis tarvitasime, oli ära kadunud."

„Jah, nagu tina tuhka," tõendas nüüd ka Madis, „ja me leidsime ta alles kevadel kündmise ajal toa juurest põllult." — Uurija laskis selle puunuia tuua ja vaatles teda hoolega. Temas polnud midagi iseäralikku.

„Kes pidi ta põllule viskama?" küsis ta.

„Seda ei tea."

„Ei või ka aimata?"

„Ei."

„Aga kas te võite kindlasti tõendada, et see puunui just sel ööl ära kadus?"

„Seda just mitte," vastas Gustav, millega ka Madis nõus oli.

„Aga mispärast tuletasite siis seda puunuia meele, kui te seda ei tea, kas ta sel ööl ära kadus?"

Mehed ei teadnud, mida vastata.

„Ma ei tea," ütles Gustav. „Aga vaadake, uurija-herra, Kaarlil oli ju muhk peas."

„Tal oli muhk peas? Kas see siis vägivallamärk ei ole?"

„Ma arvasin, et ta selle siis sai, kui ma nööri katki lõikasin ja ta maha kukkus."

„Ah nii . . . Aga Te tahtsite sellest muhust midagi rääkida."

„Ah jah . . . Vaadake, uurija-herra, kui ma seda muhku nägin, siis tuli mulle see puunui meele."

„Kas Te ei tea, mispärast see nii oli või missugustel põhjustel?"

„Seda ma ei tea, kuid mu meelest oli see nii imelik."

„Kas teil ehk selle nuiaga ennemalt midagi tegemist ei olnud? Rääkisite ehk mõnega temast?"

„Ei mäleta, iseäralikku ei olnud temaga midagi. Ainult varemalt ükskord juhtusime kolmekesi — mina, Kaarel ja Vaariku Priidik — veskis olema, kus me meeste rammust rääkisime. Priidikul oli see puunui käes, peksis teisega vastu posta ja ütles, et oleks temal niisugune rusikas, siis ei kardaks ta kuraditki. Kaarel arvas seda vististi oma kohta käivat ja ütles, et niisuguse rusikaga veel midagi ära ei tehta, sest tema rusikas olla parem kui see tühine puunui. Tõenduseks lõi ta oma sõrmenukkidega sügavad armid kuusepuust lauda."

Seda jutustust kuulasid ametnikud väga suure huviga. Uurija silmist paistis nagu rõõmuhelk, kuid ta jäi siiski endist viisi külmaks ja rahuliseks.

„Kas see kaua enne seda kurba sündmust oli?"

„Ei mäleta, aga vististi umbes kuu aega."

„Kas ehk ka varemalt niisuguseid mõttevahetusi või hooplemisi ette tuli?"

„Jah, mehed hooplevad sagedasti rammuga. Kaarliga räägiti pea alati sellest, sest et ta kõige tugevam oli."

„Aga mispärast just see kord Teile nii iseäranis tähtis oli?"

„Ma ei tea, aga mulle tuli ta korraga meele Võib olla, seepärast, et Kaarel arvas, selle puunuiaga ei suutvat keegi täit meest korraga maha lüüa, kuna tema rusikale tänini veel keegi vastu ei olla piisanud. Priidik sellevastu

arvas, et ka selle puunuiaga iga meest võida maha lüüa, kui aga parajat kohta trehvata."

„Soo, aga mis siis Teie arvasite: kas võis selle puunuiaga niisugust meest, kui Kaarel oli, maha lüüa?"

„Uurija-herra, seda ma ei tea . . . kust võin ma seda teada . . . Kaarel oli tugev mees."

„Kas ümberkaudsed inimesed Kaarli surma ajal midagi iseäralikku või tähelepanemisväärt ei rääkinud?" küsis uurija natukese aja pärast.

„Ei . . . ei mäleta . . . pole kuulnud," vastas Gustav.

„Keegi ei leinanud ka?"

„Oh ei, kes pidi teda leinama, — tal polnud omakseid ega sugulasi," seletas Madis.

„Aga Teie, kas Teil või mõnel perekonnaliikmel tublist sulasest kahju ei olnud?"

„Oli ka, aga see oli niisama . . . läks varsti mööda . . . katsusime, et tast lahti saime, kartsime . . . Näe, inimesi hakkas sest saadik vähem veskil käima . . . pelgavad teised . . . õudne."

„Teate ehk veel midagi, mis kudagi asja puutuks?"

Isa ja poeg vaatasid nagu luba küsides ja nõu otsides teineteisele otsa.

„On veel, kuid see on niisugune imelik asi, ei tea, kas maksab uurija-herrale sellest rääkida," sõnas Gustav.

„Mis see siis on?" küsis see.

Nüüd jutustasid isa ja poeg vaheldamisi teineteist täiendades Otto nägemusest. Herra Kleigels tegi, nagu kuuleks ta sellest esimest korda.

Vaariku Priidik oli juba pärale jõudnud ja ootas, mis temast tahetakse. Ta näost ja tervest olemusest paistis uudishimu ja kohmetus. Siiski oli ta täiesti rahulik.

Algas ülekuulamine. See sündis tagatoas. Kõige pealt kutsuti Otto ette. Selle ülekuula-

mine ei kestnud kaua. Teiseks kutsuti perenaine Eva. Tema käest püüdis uurija peaasjalikult tütar Juuli vahekorda Priidikuga ja kadunud Kaarliga teada saada, sest ta arvas, et ema seda kõige paremini teab. See lootus läks aga täitsa nurja, sest Eva vastas peaaegu kõigi küsimuste peale mitteteadmisega: temale, vanale inimesele, ei rääkida keegi midagi, see kõik olla noorte asi.

Emale järgnes Juuli väga ärritatult. Tema kõrge, tugev rind hingeldas, kui ta uurija ette seisma jäi. Silmis helkis hirmuläige. Näol vaheldusid valged laigud punastega. Huuled värisesid kahvatades.

Uurija laskis tungiva pilgu üle neiu käia. Siis palus ta teda istuda ja end rahustada, sest kartmiseks ja ärrituseks ei olla mingit põhjust. Natukese aja pärast ütles ta:

„Mõni aeg tagasi oli siin kurb sündmus. Teatud põhjustel pidime nüüd tema kohta uurimise ette võtma. See on muidugi raske töö. Aga ma loodan, et ka Teie mind selles asjas toetate ja mulle minu küsimiste peale võimalikult otsekohesed vastused annate ja kõik räägite, mis asja selgituseks teate. Tahate seda teha?"

„Jah," liikusid neiu värisevad huuled.

„Mis võiksite kogu selle sündmuse kohta teatada? Millal see oli? Missugustel tingimustel? Ja mis teate kadunu ja tema eluviiside kohta ning vahekorrast ümberkaudsete inimestega? Rääkige kõik, mis teate, ärge salake midagi."

Juuli hakkas jutustama. Esiteks rääkis ta tasa, kartlikult ja raskelt. Hing kippus tal rindu kinni jääma. Sagedasti pidi ta peatama, et hinge tagasi tõmmata. Jutustamisega hakkas tal palav; palged muutusid punaseks, silmi tekkis palavuslik helk, huulilt kadus pikkamisi värin.

Neiu rääkis peaaegu sedasama, mis uurija veskis juba meestelt kuulnud. Ikka selgemaks said kadunu eluviisid, tema iseloom ja vahekord teiste inimestega.

„Oli ta sel õhtul üksi veskis?“ küsis uurija Kaarli peale tähendades, kui Juuli rääkimises peatas.

„Ma ei tea . . . ei mäleta. Vist üksi,“ vastas neiu mõteldes ja kartes, et uurija sõnad ta lõksu võiksid ajada.

„Aga see ei käi Teie isa ja venna Gustavi tunnistusega kokku.“

„Ei käi kokku? Mis nemad siis ütlesid?“ küsis neiu arglikult ja kohkunult, et ta juba esimese vastuse vööriti oli annud.

„Nemad tõendavad, et ka Priidik Laasik õhtul kella üheksa ajal veskisse olla läinud.“

„Ah jah, nii see vist oli, ma unustasin.“

„Nii siis olid nad kahekesi; või oli seal veel teisi?“

„Seda ma ei tea.“

„Ehk teate, millal Laasik veskist ära läks?“

„Seda ma ei tea, aga ma arvan, et see umbes kella kaheteistkümne aegu oli.“

„Mispärast Teie seda arvate?“

„Ma käisin umbes sel ajal väljas ja kuuvalgel nägin kedagi veski poolt tulevat. Minu arvates oli see tema: ta läks vist koju.“

„Võite Te kindlasti öelda, et see tema oli?“

„Jah, ma arvan.“

„Aga kui Te selle peale peaksite vanduma?“

„Siis . . . ma ei tea . . . pärast eksin.“

„Aga Te arvate siiski?“

„Jah, see oli küll tema.“

„Kas Te ei tea, pole kuulnud, millal Laasik sel õhtul koju oli läinud?“

„Ei, seda ma pole küsinud.“

Uurija kirjutas ja mõtles. Siis küsis ta:

„Saite Te kadunuga hästi läbi?"
„Jah, ma ei armasta riielda."
„Ajasite temaga sagedasti juttu?"
„Jah . . . mõnikord ka . . ."
„Mul on teada, et Te temale mõnikord raamatust ette olete lugenud ja et tema hea meelega on kuulanud. On see nõnda?"
„Jah, ta armastas kuulata."
„Kas ta teiste ettelugemist ka armastas kuulata?"
„Teised ei lugenud . . . ainult Otto . . . mõnikord . . ."
„Kas Teie talle hea meelega ette lugesite?"
„Jah . . . ei . . . ma ei tea . . ." kogeles neiu kõrvuni punastades: küsimine tuli ootamata.
„Teie tahtsite vististi „jah" ütelda?"
Juuli nikutas ainult pead ja lõi silmad maha.
„Kas Priidik Laasik seda teadis?"
Neiu raputas piinlikult pead.
„Aga Te olete ju tema lapsepõlve sõber?"
„Me käisime üheskoos karjas, karjamaa piirid puutusid kokku."
„Ja saite hästi läbi?"
Ex bibl. univ. Tart.
„Jah."
„Aga kudas ta Teie vastu nüüd on?"
Neiu läks jällegi punaseks ja laskis pea longu. Uurija arvas kõik mõistvat. Tema näost paistis huvi ja imestus.
„Aga kas Priidik vahest ehk ei aimanud, et Te Kaarlile hea meelega ette lugesite?"
„Ma ei tea . . . ei või olla."
„Ega Priidiku ja Kaarli vahel iialgi tüli olnud?"
„Ei . . . ma ei kuulnud sellest."
„Mitte kordagi?"
„Ei . . . aga siiski . . . teised rääkisid vahel, Priidik olla Kaarlit ähvardanud."
„Mispärast?"

„Seda ma ei tea; räägiti mitmet moodi."

„Nimetati sealjuures ehk ka Teid?"

„Ma ei tea ... teised rääkisid ..."

Natukese mõtlemise järele küsis uurija:

„Kas Teie sel ööl ehk midagi unes nägite?"

See küsimus oli neiule täitsa ootamata. Ta vaatas pärani silmil uurijale otsa ja vastas alles siis, kui seda küsimust korrati:

„Unes ... võib olla, — kes seda mäletab."

„Kes kirjutas harilikult vend Ottole, kui ta teenistuses oli?"

„Mina," vastas neiu.

„Ehk mäletate, kas Te Kaarli surmast teatades seda enesetapmiseks nimetasite või kirjutasite midagi muud?"

„Ei mäleta hästi, aga ma kirjutasin vististi ka sellest muhust, mis tal peas oli."

Nüüd paistis uurija näolt peaaegu hirm. Talle tulid arsti seletused meele.

„Teie kirjutasite sellest? Mäletate seda selgesti?"

„Seda mitte, aga ma arvan."

Uurija tõmbas kergemini hinge tagasi.

„Kas need kirjad tal alles on?"

„Ma ei tea, aga ma arvan, vist mitte, — tema ei hoia kirjasid alles."

„Kas vend kellegi teisega veel kirjavahetuses seisis?"

„Sel ajal vist mitte enam."

Kui Juuli uurija eest lahkus, suutis ta veel vaevalt jalul seista.

Uurija polnud oma ülekuulamisega mitte väga rahul. Viimast ülekuulatavat mõõtis ta uuriva pilguga. Tal olid tema kohta väga kahtlased arvamised.

„Mis võite Te Kaarel Soone tapmise kohta ütelda?" küsis uurija Vaariku Priidikult.

„Ma ei tea . . . on ta siis tapetud?“ vastas küsitav kohe, nagu oleks vastus valmis mõeldud olnud. Rääkija hääl värises. Raske oli tal uurija vaadet välja kannatada.

„Jah, ma arvan. Kus olite Teie sel õhtul?“

„Kodus.“

„Kas Te väljas sugugi ei käinud?“

„Ah jah, ma käisin veskis, tahtsin jahvatada, ei saanud aga korda kätte ja läksin kohe koju tagasi.“

„Millal Te veskile tulite?“

„Umbes kella üheksa ajal.“

„Ja millal te koju läksite?“

„Ma ei tea kindlasti, kuid varsti.“

„Umbes mitme tunni pärast?“

„Umbes poole tunni pärast.“

„See ei ole tõsi, —Te olite kauemini veskis.“

„Kes seda ütleb?“

„Keegi tunnistaja.“

„Mind ei näinud ju keegi, kui ma koju läksin.“

„Aga ometi on Teid nähtud. Millal läksite veskist koju?“

„Kella-aega ei mäleta, aga see oli varsti.“

„Kas ikka veel poole tunni pärast?“

„Võib olla, et ma kauemini seal olin, — ma ei mäleta.“

„Teie olete alles kella kaheteistkümne ajal koju läinud.“

„Võib olla . . .“

„Teie püüate oma veskisolemise aja pikkust salata.“

Priidik vaikis. Nüüd pani uurija terve rea küsimisi selle kohta ette, kudas Kaarli vahekord Priidikuga, teiste külapoistega ja neidudega oli. Ka Priidik seletas, et Kaarlil lähemat sõprust vist kellegagi ei olnud, iseäranis mis naisterahvastesse puutub.

„Mis teate Teie Kaarel Soonest ja Juuli Almarist?“ küsis uurija viimaks otsekoheselt.

„Juuli Almarist . . . Mis peaksin ma temast teadma?“

„Kuidas oli nende vahekord?“

„Seda . . . ma ei tea.“

„Aga kas see Teid sugugi ei huvitanud?“

„Ei . . . mitte sugugi.“

„Nüüd ei räägi Te tõtt.“

Priidik vaikis. Ta silmad jooksid mööda tuba ringi, nagu otsiksid nad abi ja juhatust, mis rääkida.

„Kudas . . . Ei . . . see on siiski tõsi,“ ütles ta siis nagu kõike jõudu kokku võttes.

„Kas Te Juuli Almarile mitte hea ei olnud, parem kui teistele neiudele?“

„Jah, võib olla . . . aga . . .“

„Kas ei nimetanud kõik Teid juba lapsest saadik ilusaks paariks?“

„Inimesed rääkisid . . . aga see oli nali.“

„Nali? Teie ei ole Juulile iialgi tõsiselt lähedal seisnud ega pole seda ka püüdnud teha?“

„Ei, aga . . . mispärast pean ma selle peale vastama, — see ei puutu asjasse.“

„Vastake mu küsimuse peale.“

„Kohtuherral on vist õigus,“ kogeles Priidik nüüd.

„Ometi kord . . . Aga mispärast püüdsite seda salata? Ja nüüd . . . kui lugu nõnda oli, siis pidi Teil olema väga huvitav teada saada, kudas Juuli ja Kaarli vahekord seisis. Eks ole nii?“

„Võib olla, aga ma tõesti ei . . .“

„Ega Te Kaarli peale kunagi pahane ei olnud, tema kohta iialgi midagi halba ei rääkinud, teda ei ähvardanud?“

„Ei, ma ei mäleta.“

„Mõtelge järele, tuletage meele.“

„Ei . . . tõesti mitte."
„Ka see ei ole tõsi."
Uurija vaatas läbitungiva pilguga Priidikule otsa, nii et see silmad kohmetades maha lõi.
„Teised teavad selles asjas midagi muud rääkida," ütles uurija. „Teie olla Kaarlit ähvardanud."
„Ma ei tea, ei mäleta . . . võib olla . . ."
„Mispärast Te ähvardasite teda?"
„Ma ei tea, ei mäleta . . . see ei ole tõsi."
„Teised ütlevad ometi ja tõendavad."
„Kes tõendavad?"
„Minu käes on praegu õigus küsimisi ette panna . . . Kas Te ei tahaks vastata, mispärast Te Kaarli peale pahane olite?"
Priidik vaikis.
„Te ei taha selle peale vastata?"
„Ma ei tea . . . ei mäleta . . . ma ei olnud ju pahane."
„Nii siis, Teie ei vasta. Aga kas Te teadsite, et Juuli Almar Kaarlile hea oli?"
„Tema hea? . . Ei, seda ma ei teadnud, aga teised rääkisid . . ."
„Ja et nad üheskoos armastasid raamatuid lugeda, kui aega juhtus olema?"
„Ka sellest räägiti."
„Nii siis teadsite Teie seda . . . Aga kas Teil midagi selle vastu ei olnud?"
„Mis see minusse puutus."
„Aga Teie olite Juuliga juba lapsepõlvest saadik teineteise omad, vähemalt rahvasuus. Kas Teile siis tõesti ükskõik oli, kelle seltsis Juuli viibis?"
„Ma ei tea . . . see on kõik ammugi möödas . . ."
„See pole väga ammu, niisuguseid asju ei unustata nii pea."
Uurija mõtles natuke aega ja silmitses neid

tähendusi, mis ta paberile oli teinud. v. Unden, kes vaikides kogu aeg pealt oli kuulanud, ütles Saksa keeles:

„See mees tuleb mul kahtlane ette."

„Ka mulle näib see nõnda," vastas Kleigels Vene keeli.

Siis pööras ta ülekuulatava poole ja ütles:

„Priidik Laasik, Teie ütlused on nii mõneski asjas iseäralikud. Teie püüate oma kojuminemise aega varjata. Niisamati salgate seda, et te kadunu peale sugugi hea silmaga ei vaadanud, teda isegi ähvardasite."

„Seda pole ma teinud, see on vale," ütles Priidik teravalt

„Pidage, seda saame pärastpoole näha, kas see vale on. Ma lähen edasi. Peale selle püüate täiesti asjata kombel enese ja Juuli Almari vahekorda varjata ja ütlete, et Kaarel Soone ja Juuli vahekord Teid sugugi pole huvitanud. See kõik on ju väga hea, kuid ta kõlab kahtlaselt ja seda võib vaevalt uskuda. Nüüd tahaksin teada saada, mis asi sunnib Teid nõnda rääkima?"

„Ma ei tea ... see on ... ma ei mäleta kõike, sellest on hulk aega ära ... küsimised on ootamata."

„Ka teistele olid nad ootamata, aga ometi vastasid nad hoopis rahuloldavamalt."

Ülekuulamise lõpul eraldati Priidik teistest, et ta kellegagi poleks võinud rääkida. Ülekuulamine pidi pärast lõunaeinet edasi kestma, kuna ju kordnik lähedalolevatesse peredesse inimeste järele saadeti, kes asja kohta midagi oleksid võinud teada. Uurija tahtis täna põhjalikult talitada. Ka Nava inimesed käisid veel kord ta eest läbi.

Kõik ülekuulamised ja uurimised näitasid selle peale, et kuritöö — kui Kaarli surmas

üleüldse kuritööst võis juttu olla — mitte röövimise otstarbel korda polnud saadetud, sest kadunul oli veskis vähe raha kaasas ning seegi leiti tema taskus kõik alles olevat. Nii siis, kuritöö põhjust pidi mujalt otsima. Aga kust? Selle peale oli raske kindlat vastust anda. Kõik tunnistused ähvardasid Vaariku Priidiku pea kohta mustade pilvedena koguda. Õhtupoolistest ülekuulamistest selgus, et Priidik tõepoolest Kaarlit olla ähvardanud Teati isegi rääkida, et ta seda Nava Juuli pärast teinud, sest ta olla vististi arvanud, et Kaarli ja Juuli vahel midagi peab olema; nad armastanud viimasel ajal väga palju kodus istuda ja hoidnud endid teiste noorte lõbustustest kõrvale. Iseäranis pidanud see Juulis silma paistma, kes varemalt simmanitel ikka üks esimestest olnud. Kelle vastu aga Priidik ähvardussõnu oli öelnud, seda ei teadnud ükski ülekuulatav tõendada, kõik olid neid teisest või kolmandast suust kuulnud.

Endine Vaariku sulane Hans, kes Kaarli surnukeha juures üks esimestest oli ja kes nüüd uue koha peal teenis, teadis rääkida, et Priidik sel ööl mitte enne kella kahteteistkümmet koju pole tulnud ja et ta kodus väga rahutu olnud: ta käinud mitu korda väljas ja ei olla kuuldavasti mitte maganud. Selle peale ütles Priidik oma vabanduseks, et tema „siseministeeriumis sel korral revolutsioon" tõusnud ja see olnudki tema väljaskäimise ja rahutuse põhjuseks.

Hansu rääkimisest paistis, nagu oleks see imelik, et Priidik tol korral kauemaks veskisse ei jäänud, sest ta pidanud jääma, — varemalt vedanud nad ju hulga viljakotta sinna jahvatada. Korra pidanud ta kohe kätte saama, sest sel olnud eesõigus, kes ise jahvatama läheb. Üleüldse heitis Hansu rääkimine Priidiku peale õige kahtlast valgust. Iseäralist rõhku ei või-

nud uurija aga selle peale panna, sest muu seas selgus, et Hans ja Priidik mõnesugustel põhjustel isekeskis mitte just kõige paremal jalal ei seisnud. Selle tagajärjel lahkunud ka Hans Vaarikult.

Kõik ülekuulatavad olid aga ühisel arvamisel, et vaevalt võis keegi Kaarlile vägivallaga midagi teha, sest ta olnud siin nurgas kõige tugevam mees. Enne kuulunud see au Vaariku Priidikule. See olnudki vististi ka üks neist põhjustest, miks Priidik Kaarlit pole sallinud; ta tahtnud kui noor peremees igal pool esimene olla, aga nüüd astunud Kaarel talle kardetavaks võistlejaks teele ette.

Lõpuks rääkis uurija veel kord Ottoga. See oli endist viisi kõhnetu, haiglane, aukuvajunud silmadega ja nõrk. Kahvatanud palgeile ilmusid tal aeg-ajalt punased laigud, mis peagi jälle kadusid. Ta oli erutatud, sest nüüd sai ta aru, missugused tagajärjed tema nägemus kaasa tõi.

Uurija küsis temalt, kas ta teenistuses paljude inimeste käest kirjasid on saanud ja kas talle ehk Kaarli surmast, tema arvatavast tapmisest, peasolevast muhust või midagi sellesarnast pole teatatud. Ta püüdis ka selle peale vastust saada, kas Otto tõepoolest loost enne teadis, kui talle kirjutati, või on see ehk ainult eksitus. Noormees tõendas endiselt, tema jäävat oma räägitud sõnade juure kindlaks: tema teadnud kõik enne. Kudas see aga võimalik on, selle kohta ei teadnud ta midagi öelda.

„Ja Te tundsite lööjas Laasiku selgesti ära?" küsis uurija.

„Täitsa selgesti."

„Olete valmis selle peale ka vanduma?"

„Ka seda."

„Peate Teie võimalikuks, et Laasik niisuguse teo korda võiks saata?"

„Ei ... seda oleks raske arvata ... aga ma nägin siiski."

„Jajah, Teie nägite, kuid kes tõendab Teie nägemist?"

Uurijal langes pea käte vahele, kuna ta küünarnukid lauale toetas. Ta pidi otsustama, kas ta Priidiku vangi võtab või ta vabaks jätab. Sellepärast laskis ta kõik sõnad, kõik näod, kõik sündmused silmade eest veel kord läbi käia.

„Ta on siiski kahtlane, väga kahtlane," sõnas ta viimaks. „Me võtame ta vangi," pööras ta v. Undeni poole.

„Võtame vangi jah; eks teda pärast või lahti lasta, kui selgusele jõuame," vastas see nagu politseinik kunagi, kes teab, et ka süüta inimeste vangistamine, kuigi see kuud ja aastad kestaks, vangivõtjatele isiklikult mingisuguseid halbu tagajärgi ei too ega mingisugust vastutust peale ei pane. Pole muud, kui pista aga pulkade taha ja — las kõduneb. Saab uurimisest himu otsa või tuleb tema asemele mõni uus ja huvitavam, eks siis või meest minema saata.

Nii siis pidi Priidik Laasik veel täna N. alevisse sõitma. Ametnikkude juuresolekul tegi ta navalaste kaudu majapidamises tarvilikud korraldused ja läks.

Imestus ja hirm oli suur. Kõik tõmbasid kergemini hinge, kui ametnikud õueväravast väljas olid, ja vaatasid küsivalt üksteisele otsa. Vaevalt võis kedagi leida, kes Priidikut süüdlaseks oleks pidanud.

Juuli silmad olid punaseks nutetud ja läikisid sisemisest palavikust. Ta süda, kogu ta olemus oli täis kahtlust ja ta oleks tahtnud

Priidikule kaela langeda, teda põlvili maas paluda, teda Jumala ees vannutada, kas on ta tõesti süüdlane või mitte. Aga kudas võiks see olla? Priidik ei võinud ju teada, mis tema, Juuli südames Kaarli vastu varjul oli. Keegi ei teadnud seda. Ehk kuigi ta aimas, kas läks ta sellepäpärast niisuguse teo peale välja?

Neiu süda kiskus valusalt kokku.

6.

Vaariku Priidik arvas, et ta peagi vabaks saab; vähemalt oli ta lasknud omastele kodus nõnda öelda. Aga nädal läks nädala järele, ja ikka istus ta veel kinni, kuna uurimise kallal kuritöökohal kui ka mujal vaeva nähti.

Asi sünnitas õige suurt ja laialist tähelepanu. Siit nurga inimeste peale avaldas ta õige rõhuvat mõju. Priidik oli tore poiss ja nüüd korraga niisugune kahtlustus. Pealegi hakkasid jutud liikuma, mis selle peale näitasid, et Priidikuga viimasel ajal tõesti midagi iseäralikku oli juhtunud. Kui aga kõigi nende juttude kohta lähemat seletust püüti saada, siis kadusid nad hommikuse uduna päikese pilgu ees. Aga nagu udu mõnikord paksudeks pilvedeks muutub, niisamuti näis lugu ka siin olevat. Ringikäivad kuulujutud maalisid Priidiku olemuse kord-korralt ikka tumedamaks, püüdsid ta tumedate sõnakujude taha peita. Isegi tema vana ema, kes nutust peaaegu pimedaks oli jäänud, kõngutas oma halli pead ja sõnas kaheldes:

„Kas tõesti minu poeg on mõrtsukas?"

Kindlat vastust ei võinud selle küsimuse peale keegi anda.

Nava Juuli oli veel tagasihoidlikumaks muutunud; isegi kirikusse ei läinud ta enam, sest kõik näitasid näpuga tema peale. Üle-öö oli ta vastu tahtmist kuulsaks ja ihaldatavaks saa-

nud, ning vististi oleks talle hiilgavaid ettepanekuid tehtud, oleks ta ise vähegi vastutulelikum olnud.

„See on vast tüdruk, — ühe poisi saadab hauda, teise Siberisse," öeldi sagedasti. Sealjuures pilgutati kavalalt silmi, nagu oleks mõni teab missuguseid iseäralikke asju tagavaraks, millest paremaks arvatakse vaikida.

Juuli lõppes silmanähtavalt. Ema vaatas teda haleda pilguga. Otto oli terves perekonnas nagu viha alla sattunud, sest kõik olid arvamisel, et ainult tema läbi kõik see asi uuesti päevakorrale tõusis. Kõik kinnitasid, et niisuguseist asjust peaks vaikima.

Ainuke, kes Naval Ottoga lahkesti ümber käis, oli Juuli. See tundis enese kogu asjas kaassüüdlasena, sest just tema oli see, kes selgusele tahtis jõuda ja venda sel otstarbel õpetaja juure ajas. Et Otto arstile oma nägemusest rääkis, oli arutu juhtumine.

Otto peale avaldas teiste ümberkäimine väga halba mõju. Ta nägi, et teda ükski ei salli ja et ta oma haigusega ja nõrkusega teistele ainult tüliks ja koormaks on. Tugevaid inimesi oli vaja, kes päevad otsa võisid tööd teha. Niisugune meeleolu aitas ehk ka selleks kaasa, et ta tervis kodus sugugi paranema ei hakanud, vaid alatasa halvemaks läks. Pealegi ei pannud ta oma tervise peale rõhku. Ta jõud kahanes, keha rauges, liha kuivas luude ümbert, silmad pugesid ikka enam pealuusse varjule.

Kleigels jatkas oma tööd. Teda oli mingisugune ametipalavik tabanud. Maksku mis maksab tahtis ta tõendada, et Otto Almari nägemus on põhjendatud. Sest kui see nõnda oleks, siis arvas ta enda eesmärgile jõudvat: inimesel oleks isiklik hing või vaim, mis ühest kohast

teise võib rännata, teiste vaimudega ühenduses seista, neile teateid viia.

Uurimiseks sõitis ta isegi Otto teenistuskohale. Kuid sõidu tagajärjed olid tähtsuseta. Nukralt tuli ta koju tagasi. Siin piinas ta Priidikut oma ülekuulamistega, mis aga rahuldavaid tagajärgi ei annud.

Uurija uskus kindlasti, et Priidik on süüdlane; puudusid ainult nõutavad tõendused. Kahtlusealune oli viimasel ajal kangekaelselt sõnakehv. Kurja metsloomana vahtis ta uurijale vastu.

Uurijal oli selle aja sees vähe uusi kahtlustamise- ja süüdistamisepunkte kogutud. Asi oli vististi liig vanaks läinud, kuritöö jäljed olid kustunud. Niipalju oli ometi kindel, et Priidik olnud Kaarli peale vihane ja ähvardanud teda sagedasti teiste vastu. Põhjusena nimetati Kaarli tugevat jõudu, mis Priidikul alati pinnaks silmas olnud, liiatigi veel, et kõik Kaarlit ja tema jõudu ülistanud. Pealegi olnud viimane oma sõnades sagedasti õige terav. Siis liikunud veel Juuli ja Kaarli vahekorra kohta mitmesugused kuulujutud. Olgugi et neid kõiki pole ustud ja et neid õige salaja edasi kantud, mõjunud nad Priidiku peale ometi ärritavalt. Kõige selle tagajärjel ei olla Priidik võinud Kaarlit silma otsaski sallida.

Muidugi ei võidud süüdistust kuulujuttudega põhjendada, sellepärast oli vaja kahtlusealust alatiste ülekuulamistega tüüdata, teda sõnadega võrgutada, sest Priidik Laasik oli vaja süüdlaseks, s. o. mõrtsukaks teha: mõrtsuka kaudu tõestus ju inimese hing. Ka andis selleks hoogu herra Steinmann, kes nii või teisiti Kleigelsile igal parajal silmapilgul ette heitis, et ta inimese põhjendamata ja ilma asjata vangis peab. Uurija tahtis näidata, et Priidiku

kinnihoidmine sugugi asjata pole. Oma ülekuulamistel läks ta aeg-ajalt ikka pealetungivamaks. Priidik vaatas aga kõige peale külmuse ja rahuga, nagu oleks ta hästi ette valmistatud ja asja põhjalikult läbi mõtelnud.

„Oleme jälle kord siin, kus me juba nii mitu korda seisnud," algas uurija, kui Priidik ta ette toodi. „Tänini olete kangekaelselt vaikinud. Endiseid kahtlustusi pole Te kõrvaldada suutnud. Teie ütlete, et Teil Kaarli vastu mingisugust viha pole olnud, aga tunnistajad tõendavad peaaegu ühest suust selle vastu. Te rääkisite, et Teil pole Kaarli ja Juuli vahekorrast aimugi olnud ja et see Teid pole huvitanud; tunnistajate ütlused näitavad aga, et Te ebatõtt kõnelete. Pealegi seisite Juuli Almarile pärast Kaarli surma lähedal Te püüdsite veskist kojumineku aega salata, tahtsite isegi tõendada, et Te sel õhtul veskis pole käinudki, et olete kodus istunud Edasi tõendasite, et Te veskis korda kätte pole saanud; aga eesõigus oli seal sellel, kes ise veskile läks. Nii oleksite pidanud korrale saama ja mitte nii vara koju minema. Nagu uurimine näitab, ei käinud sel ööl keegi teine inimene veskil, Teie olite ainuke. Kodus olite peale seda ärritatud, ei maganud tervel ööl. Hommiku vara saatsite sulase veskile, nagu poleks süda Teile rahu annud. Kõik need nähtused panevad erapooletule vaatlejale küsimuse ette: millega peab seda seletama? Kas ei tahaks Te ise kõigi nende kahtlustuste kohta mingit vabandust ette tuua?"

Priidik otsis silmadega midagi oma ümber. Siis sõnas ta:

„Ma ei tea... ma ei mäleta... see oli kõik nii ammu. Ma ütlesin kohtuherrale kohe, et ma neid asju ei mäleta... ma võisin oma vastustes eksida..."

„Te peaksite ometi isegi aru saama, et niisugune vabandus Teie peale langevat kahtlustust sugugi vähendada ei suuda. Te ei mäleta .. Kudas ei peaks Te niisuguseid asju mäletama! Pealegi, kui Te ütlete, et Teil esteks meele ei tulnud, siis tähendab, et Te nüüd tõeks tunnistate, mis tunnistajad räägivad, s. o. Te olite Kaarli peale pahane, ähvardasite teda, läksite veskilt mõnesugusel iseäralikul põhjusel koju?"

„Ma ei tea, ma ei mäleta ... Aga ähvardanud ma ei ole, ei olnud ta peale vihane. Koju läksin veskilt vististi sellepärast, et ma terve ei olnud, nagu juba ennemalt ütlesin."

„Aga veskile minnes olite terve?"

„Vist mitte täitsa ... ei mäleta ..."

„Tunnistajad aga mäletavad seda."

Priidik vaikis.

Uurija näkku tõusis korraga otsustav ilme Ta astus riiuli juure ja võttis sealt paberi sisse mähitud asja ja näitas seda järsku kaebtusealusele.

„Tunnete seda?"

„Tunnen," sosistas Priidik ja ta näole ilmus nagu iseäralik kahvatu jume.

„Mis see on?"

„See on vist puunui Nava veskist"

Rääkija käed värisesid.

„Kas mäletate seda juhtumist, kus Te Kaarliga aru pidasite, kas selle nuiaga võib meest maha lüüa või mitte?"

„Ei ... seda ei mäleta"

„Aga see oli ometi nii tähtis juhtumine. Kaarel lõi veel sõrmenukkidega kuusepuust laua sisse sügavad armid ja ütles, et tema rusikas olla kõvem ja raskem kui see puunui."

„Ah jah, vist oli see küll nõnda."

„Ja see sündis hiljuti enne tema surma."

„Võib olla . . . vist küll."
„Tohtri tõendamise järele on kadunule umbes niisuguse puunuiaga enne ülespoomist pähe löödud . . ."
Priidiku silmad jooksid nõutult mööda tuba ringi.
„Kes võis seda küll teha, mis Te arvate? Röövimise otstarbel seda ei tehtud, sest tema juurest polnud midagi kaotsi läinud."
Kaebealuse näomusklid tõmbusid kokku, kuna tema käed ja kahvatanud, poolsinised huuled uuesti värisema hakkasid.
„Vastake: kes võis küll lööja olla?"
„Ei tea, ei aima," lausus Priidik.
„Nagu tunnistused näitavad, pole sel ööl peale Teie keegi veskis käinud."
„Ma ei tea . . ." sosistasid värisevad huuled, „võib olla, et käis . . ."
„Võib olla . . . Aga üks on kindel: Teie olite sel ööl veskis ja püüdsite seda esiotsa varjata..."
„Ei . . . ei, seda mitte . . . mina pole mitte süüdlane . . ."
„Teie olete seda," vastas uurija kindlalt ja tõusis laua tagant püsti. „Mul on selleks tunnistused: Teie lõite talle selle puunuiaga pähe ja poosite ta siis üles, et igasugust kahtlust kuritöös kaotada."
Viimased sõnad tulid pikkamisi kuuldavale ja mõjusid nagu vasaralöögid.
„See on vale . . . see on eksitus," rääkis Priidik viimaks end sirgeks ajades. „Ma vannun . . ."
„Ka teised vannuvad ja neid on mitu. Või tahate, et ma Teile jutustan, kudas Te kuritöö korda saatsite? Igatahes ei võinud Kaarel omale ise kudagi enne nuiaga pähe lüüa ja siis ennast üles puua. Ma tean kõik, kudas see sündis."
Priidik vahtis segaste, hirmunud pilkudega uurijale otsa.

„Teie olite Kaarli peale vihane, õigem, Te olite tema peale kade ja ka armukade. Kade olite sellepärast, et Te oma jõuga uhkustasite, kuna Kaarel Teid vaikima sundis, Teilt uhkustamise ja suurustamise võimaluse võttis. Teile kui uhkele peremehele oli see väga vastumeelt. Peale selle oli neiu, keda Te maast madalast ihu ja hingega omaks olite pidanud ja kelle pärast Te täitsa mureta olite, kellesse ükski ei julenud puutuda, kelle peale ühelgi õigust ei olnud ja keda Te omale surmani truuks pidasite. Te läksite selles usus ja arvamises isegi nii kaugele, et Te viimasel ajal tarvilikuks ei pidanud teda alati meeles pidada, vaid teiste ümber hakkasite lipitsema, kes Teile võõramad olid ja sellepärast rohkem huvitust pakkusid. Teie unustasite oma Juuli peaaegu ära . . ."

„See ei ole tõsi," rääkis Priidik vahele, kes juba ammugi kärsituid liigutusi tegi.

„See on tõsi," vastas uurija. „Teati isegi rääkida, et Te Juuli Almari maha jätate ja kellegi teise omale perenaiseks toote, kes rikkam ja noorem pidi olema. Seda silmapilku aga, kus Teie oma Juuli vastu külmemaks muutusite, tarvitas keegi teine . . ."

„See ei või olla . . ." rääkis Priidik jällegi vahele.

„See oli nõnda . . . Seda silmapilku tarvitas keegi teine, et neiu südamesse omale teed leida. See läks tal seda kergemini korda, et ta suur, tugev ja ilus oli ja et neiu ennast Teie poolt juba unustatuks pidas. Teie ei arvanud esiteks seda võimalikuks, lõite selle peale käega, mis suust suhu liikuvad kuulujutud rääkisid. Teie olite kui peremees uhke ja ei arvanud sulast võistluse vääriliseks, Teie ei arvanud, et ta oma käed selle järele julgeks sirutada, keda Teie omaks olite harjunud pidama. Kuulujutud

võtsid aga tõenäolisema kuju, Kaarel ja Juuli olid alati kodus, hoidsid nähtavasti teistest eemale. See näris kui uss Teie südant. Te tahtsite teada, missugune on nende vahekord ja kas nad sagedasti üheskoos viibivad. Teie kuulasite asja võimalikult salaja järele, sest avalikult ei tahtnud Te seda teha: oma peremehelikus uhkuses ei tahtnud Te ometi näidata, et Te sulase ees hirmu tunnete. Muidugi saite kuulda, et nad vabad tunnid raamatulugemise kallal üheskoos mööda saadavad. Võib olla ka, et Te vahetevahel mõne liigutuse või pilgu kinni püüdsite, mis teatud korral väga palju ütleb. Sellest oli Teile küll. Kohe saite Kaarli verivaenlaseks ja haudusite plaani, kudas oma viha temale kaela kallata. Elu kallale kippumise peale Te muidugi veel ei mõtelnud. Viimasel ööl olite üheskoos veskis. Muidugi mõista ajasite mitmesugustest asjadest juttu. Te juhtusite viimaks niisuguse kõneaine peale, mis teid mõlemaid ärritas; ärrituses haavasite üksteist sõnadega, saite ägedaks, vihaseks ja kõik lõppes sellega, et Kaarel kui tugevam ja oma rammu peale julge Teile kallale tungis ja Teil kõrist kinni haaras. Teie tundsite oma nõrkust ja püüdsite end igasuguste abinõudega kaitsta. Te silmasite seda puunuia ja Teile tuli meele, mis Te varemalt temast ja Kaarli rusikast olite rääkinud, ja korraga käis Teil midagi välgukiirusel peast läbi. Viha, mis ammugi rinnas salaja elutses, ja enesekaitsmise tung tegid seda, et Te puunuiaga vastasele pähe lõite. Hoop juhtus õrna koha peale ja Kaarel langes hingetult maha. Teil oli esteks hea meel, kuid teisel silmapilgul lõite kartma, sest Te arvasite, et ta ära sureb. Muidugi mõista, et niisugusel korral Teid oleks süüdistatud. Seal tuli Teil hea mõte: Te poosite ta üles, misläbi kõik arvamisele tulid, et

Kaarel ise oma elu on võtnud. Peale seda lahkusite viibimata veskist. Ehmatuse ja ärritusega võtsite ka puunuia kaasa, mis muidugi väga mõistlik tegu oli, sest nuial võisid teatud märgid küljes olla. Veskist taluhoonete juure jõudes viskasite ta kõige sügavamasse lumehange. Puunui leiti alles kevadel künni ajal põllult. Koju minnes olite muidugi nii rahutu ja erutatud, et Te tervel ööl silma kinni ei saanud. Hommikul vara saatsite sulase veskile, ehk küll selleks tõsist tarvidust ei olnud. Süda ei annud Teile rahu, Teie tahtsite teada, kudas Teie ohvriga lugu on. See oli aga juba ammugi külm ja kange ning kandis peas muhku, mille tekkimist alguses hoopis teisiti seletati. Teie pruut, keda Te veel nüüdki omale perenaiseks tahate viia, oli meeleheitel kurvastuse pärast."

Uurija peatas. Kaebealune kuulas norus peaga. Tema nägu oli kahvatusest valge. Poolsinised huuled liikusid värisedes. Uurija astus ta juure, pani oma käe tasakesi ta õlale ja ütles peaaegu sõbralikult:

„Eks ole nõnda? Mispärast püüate veel salata; see ainult raskendab Te seisukorda. Otsekohesus ja kahetsus võib seda aga märksa kergendada ... Te tapsite ta poolkogemata ... vastu tahtmist ... asjaolude sunnil."

„Ei ... ei ... ma ei ole teda tapnud ... ma vannun!"

„Mis aitab siin vandumine! Tõendusi, asjalikka tõendusi on vaja. Kuid need puuduvad. Ehk kui on, siis räägivad kõik Teie vastu ... isegi Teie pruudi vend, ka pruut, sest ka tema on usalduse Teie vastu kaotanud, see on ühes Kaarliga maha maetud."

„See ei ole tõsi ... ei või olla!"

„Te jääte ikka veel kangekaelseks, Teie ei tunnista, Teie ei taha oma saatust kergendada.

Siis kuulge: mul on tunnistaja, kes nägi, kui Te Kaarlile sellesama puunuiaga pähe lõite ja ta pärast üles poosite."

Oli, nagu antaks Priidikule endale selle puunuiaga hoop pähe. Pärani silmil jäi ta uurija otsa vahtima. Siis langes kogu ta keha armetult kokku.

„Noh, eks siis saatke mind... Siberi," lausus ta allaheitlikult ja jäi tummaks kui puupakk.

Uurija katsed, et kaebealune ennast süüdlaseks tunnistaks, jäid tagajärjeta. Mehe parem vastupuiklemise abinõu oli ikka vaikimine. Ta istus ja vahtis oma ette, nagu oleks ta totraks jäänud. Aga mida uurija mehe sõnadest ei kuulnud, seda arvas ta tema näoilmest, kogu tema olemusest lugeda võivat. Oleks tema teha, siis saadaks ta Priidiku tõepoolest Siberisse, kas või ainult sellepärast, et hinge otsimine kuidagi edeneda ei taha.

Kui Priidik vangikotta tagasi viidi, suutis ta vaevalt jalul seista. Ta näis surmani väsinud olevat. Uurija oleks teda ehk veel kauemini piinanud, kui mitte doktor Steinmanni tulekust poleks teatatud.

7.

„Tere, ametivend!" hüüdis arst naljatades. „Kudas on lugu hingedega?"

„Vabandage, ma pole naljatujus," vastas Kleigels.

„Tähendab, Teie aparaatidesse pole veel ükski kinni jäänud?"

Uurija vaikis.

„Olete elevantisid ja kaamelid omale juba tellinud?"

Ka selle peale ei vastanud uurija midagi.

„Asi ei edene... kangekaelne teine...

vaikib," ütles ta natukese aja pärast teist juttu tehes.

„Te räägite vangist?"

„Muidugi mõista."

„Hea, herra Kleigels, sellepärast tulingi peaasjalikult. Aga ärge pange pahaks, ehk seisab kogu see asi saviseil jalul? On see inimene üleüldse süüdlane?"

„Mina usun seda kindlasti."

„Aga on see kõik õige, mis me usume? Kas vähe oleme valet uskunud? Me usume ikka veel iga sammu peal, isegi seal, kus ainult teadmisele peaksime toetuma. Teie usute, et see on õige, mis Otto Almar räägib, ja sellest järgneb usk, et Priidik Laasik on süüdlane — mõrtsukas. Mees, võib olla, on vangis istudes kohmetuks, kartlikuks, töntsiks, poologaraks muutunud, Teie aga peate seda märgiks, et ta on süüdlane. Kodus ootavad teda omaksed, terve talu oma töödega, aga peremees istub pulkade taga, sest usu järele peab ta süüdlane olema . . ."

„Asi pole kaugeltki nii hull, kui Teie seda kujutate," rääkis uurija vahele. „Mitte ainult usuga pole siin tegemist, vaid terve rea tõsiasjadega, mis minu arvamist, minu usku, kui tahate, kinnitavad. Juba õiguse nimel ei tohi ma neist tõsiasjadest tähele panemata mööda minna; kohused sunnivad mind."

„Aga kui Otto Almari sõnu poleks olnud, kas oleks Teil iialgi pähe tulnud Priidik Laasikut kinni panna, teda kuritöös süüdistada? Kas ei oleks Kaarel Soon endist viisi maamullas maganud? Aga mis tähendus on Otto Almari tõendustel? Teile võib see kõik väga huvitav olla, aga vaevalt võib huvituse tagajärjel inimesi vangitorni heita, neid katseks välja valida."

„Ka Teie, arstid, teete alatasa katseid ja ei

küsi sagedasti selle järele, kas see inimestele meeldib või mitte. Teie teete seda keha, mina aga hinge kallal . . ."

„. . . mille kohta Te enne tõendusi peate tooma, kas ta niisugusel kujul üleüldse olemas on, nagu teie, spiritistid, animistid ja mõni teab mis istid, sellest unistate."

„Palun väga, hinge olemasolu on ometi, ma arvan, kindlaks tehtud; seda tõendavad paljud katsed, ülesvõtted, vaimude ilmumised, nende rääkimised, vastused jne. Selle üle oleks asjata vaielda."

„Nende vaimude väljakutsujad on varem või hiljem kõik petmise pärast sinnasamasse pistetud, kus Priidik Laasik praegu istub."

„See on lihtsalt laim, selle tagakiusamine, millest aru ei saada. On ju ometi nii palju näitusi ja tõendusi salajaste, meile tundmata jõudude kohta. Tahate ka seda salata?"

„Ei mõtlegi, kuid neil jõududel pole midagi tegemist teie vaimude ja hingedega, mida te pimedatest tubadest, vaimuhaigetest isikutest, varblastest, hiirtest ja konnadest otsite ja mitmesuguste vigurite ja aparaatidega kinni püüda katsute. Ammu see oli, kui me elektrijõudu ei tunnud — või tunneme meie teda praegugi hästi ja võime ütelda, mis ta on? — on ta siis sellepärast mõni hing või vaim. Ta on igal pool, tungib veest ja õhust mõttekiirusel läbi, aga tänini pole isegi teie, hingeotsijad, teda vaimuks julenud nimetada."

„Me jõuame oma harilikku umbuulitsasse, kus istuvad jõud, energia, vaim, hing, aine, ollus jne.," vastas uurija. „Aga vabandage, täna pole mul pikkadeks vaidlusteks aega, ma haudun uut plaani."

„Jälle mõni uus nüke hingede võrgutamiseks?" küsis Steinmann.

„Midagi selletaolist, mis Teile muidugi ainult naeru ja nalja sünnitab. Aga minule ei anna Otto Almari nägemus rahu, pealegi kus ma aiman, et see tõele vastab."

„Tahate veel kord tema poole sõita?"

„Praegu mitte, alles tunaeile tulin sealt."

„Ah nii!" hüüdis arst imestanult. „Noh, ja mis?"

„Sain sammukese edasi."

„Kudas nii?"

„Ma uurisin nimelt Otto Almari ja Priidik Laasiku vahekorda enne esimese sõjateenistust. Tuleb välja, et nad teineteisele väga lähedal on seisnud."

„Seda ma tean," ütles arst.

„Ah Teie teate seda? On Teil ehk mõned iseäralised tõsiasjad selleks?" küsis uurija uudishimulikult, unustades seda, mida ta oli tahtnud rääkida.

„Pisut ehk leidub."

„Kas võiksite mulle ehk midagi neist teatada või on see Teie ametisaladus?"

„Seep see ongi, et ametisaladus."

„Siis vaikin ma ja ei palu Teilt midagi."

„Aga ma võiksin Teile ehk ilma palumata vastu tulla, pealegi väga mõõduandval põhjusel: Otto Almari päevad on loetud."

„Ka mina sain viimati niisuguse mulje. Aga Teie tõsiasjad, Teie ametisaladused?"

„Otto Almar on enesetapja."

„Ta on ju tiisikuses."

„Seda küll, aga nähtavasti oma teo läbi või tagajärjel, et kroonuteenistusest pääseda."

„Noh, ja siis? Ma ootan!" ütles uurija põnevalt.

„Ja seda, kudas oma tervist rikkuda, on temale vististi õpetanud Priidik Laasik."

„On see võimalik?"

„Mina arvan seda, kuigi mul selleks asjalikka tõendusi pole. Ehk kuigi tema Almarit pole õpetanud kõiksugu rohtu jooma, siis on ta vähemalt teda selleks kihutanud, õhutanud."

„Ja edasi!"

„Mida tahate siis veel? Kas sellest küll ei ole?"

„Ma lootsin rohkem."

„Te tahate liig palju korraga. Aga juba seegi, mis ma ütlesin, laseb oletada, et nemad teineteise saladusi õige lähedalt pidid tundma, et nad, kui tahate, hingeliselt teineteisele lähedal pidid seisma."

„Seda küll," oli uurija nõus, „kuid ma lootsin rohkem, sest niipalju, arvan, tean isegi. Otto Almaril tuli viimasel korral nimelt meele, et nemad Priidik Laasikuga millalgi meeste rammust rääkinud. See olnud siis, kui Kaarel Soon alles sinna nurka tulnud ja kui keegi veel kindlasti pole teadnud, kumb tugevam on, kas Soon või Laasik. Sel korral sattunud Laasik väga suure ärevusesse, kui Almar tema jõudu hakanud kiitma, ja ütelnud, et tema on ja jääb oma valla tugevamaks meheks, maksku mis maksab. Tema võida igaühe vägikaikaga maha lüüa, kes temale tuule alla teeb. Veel rohkem — tema olevat valmis igaühe kas või püssiga maha laskma, kes temast rammuga üle käib, liiatigi veel, kui see on mõni närukael või joodik. Küll ei ole nad sel korral Kaarel Soont nimetanud, kuid kahtlemata käinud Laasiku sõnad just tema kohta. Laasikul olnud peaaegu nutt varaks, kui ta jumalat vanduma kippunud, et miks see mõnele nii ohtralt jõudu jagab. Ta hõõrunud rusikaid kokku ja lubanud kõik logardid, närukaelad ja joodikud surnumullaks teha, kes omaette elada nohisevad, nagu poleks teisi mehi ilmas olemaski. Ja tüd-

rukud — tüdrukud aina vahivad aga nende poole. Kui Almar Laasikut püüdnud rahustada, öelnud see, et tema võida seaks saada, kui keegi arvab enda temast tugevama olevat. Lõpuks öelnud ta aga Almarile, see jäägu ainult nende kahe vahele; ka Juulile, oma õele, ei pea ta sellest rääkima."

„Te tahate nähtavasti vägisi uskuma panna, et Priidik Laasik on mõrtsukas," ütles arst.

„Seda ma loodan. Ma katsun tõendada, et Otto Almari nägemus on õige — muud ma ei taha. Selleks mõtlengi uue sammu astuda, millest esteks rääkisin."

„See oleks?"

„Ma sõidan väljamaale."

„Milleks seda?"

„Ma lasen Kaarel Soone vaimu välja kutsuda, et temalt küsida."

Arst surus muiet või kaastundlikku ilmet näolt tagasi.

„Nii see on — Teil kipub naer peale," ütles herra Kleigels.

„Kahjuks küll, siin lähevad meie teed sedavõrd lahku," vastas arst.

„Ma sõidan siiski," kinnitas uurija, „muidu ei leia ma rahu."

„Igaüks tehku kõik, mis tema hingeõnnistusele vaja läheb. Millal loodate tagasi jõuda?"

„Paari nädala pärast, igatahes enne kohtupäeva."

„Head reisu! Õnn kaasa!" ütles arst ja läks.

8.

Nii naeruväärt kui see ka oli, aga herra Steinmanni hakkas Kleigelsi vaimude võrgutamine ja püüdmine pikapeale ometi huvitama. Sellepärast ootas ta uurija tagasitulekut teatava

põnevusega: uurija muutus arstile uurimisobjektiks.

Kleigels ei toonud väljamaalt kaugeltki seda roosilist meeleolu kaasa, millega ta sinna oli sõitnud. Väsinult ja rõhutud meeleolus võttis ta koju jõudes herra Steinmanni vastu.

„Tohin ehk küsida, kaugele Teie teekond ulatas?" ütles arst.

„Pariisini," vastas Kleigels.

„Teel ei peatanud?"

„Ainult Berliinis."

„Noh, kas saite Kaarel Soonega Pariisis kokku?"

„Sain," vastas Kleigels ja lisas juure: „Aga milleks sellest Teile rääkida, — Teile teeb see ainult nalja."

„Eksite; mind hakkab asi juba päris tõsiselt huvitama."

„Aga miks Te siis naerate?"

„Ma ei naera ju. Selle asemel tahaksin lihtsalt teada, missugused tagajärjed Teie sõidul olid. Te ütlesite, et Pariisis saite Kaarel Soonega kokku. Aga Berliinis?"

„Ka seal," vastas uurija.

„Ja Pariisis rääkis ta Prantsuse keelt ning Berliinis Saksa keelt?"

„Just nii."

„Mis ta Teile ütles?"

„Pariisis ütles ta, tema sündinud Londonis ja langenud buuride vastu võideldes Lõuna-Aafrikas. Tema isa olnud kuulus poksija."

„Ja Berliinis?"

„Et ta Helsingis sündinud ja salaseltsi liikmena Siberi taigas surnud."

„See oli kõik, mis ta rääkis?"

„Oh ei! Ma küsisin temalt, kas ta ise oma elu võttis või tapeti ta . . ."

„Noh, mis ta selle peale vastas?"

„Vastuseks sain: surnud. Ja seda kolm korda. Nõnda oli Pariisis."

„Aga Berliinis?"

„Vastas ta kõike tühja-tähja, aga selle küsimise jättis vastamata — vaikis. Mulle seletati: vaimud ei segavat end siit ilma asjadesse, ma pidavat midagi muud, salajamat küsima."

„Noh, kas küsisite?"

„Mind ei huvitanud ju muud küsimised ja sellepärast ei tulnud mul midagi meele. Viimaks ütlesin huupi: kudas käsi käib? mille peale vastus tuli: Väga! Tulge kaasa."

Arst naeratas.

Uurija vaikis nukralt.

„Nõnda olete sama tark nagu ennegi," lausus arst, et piinlikku vaikimist katkestada.

„Kahjuks küll."

„Mis Te siis nüüd mõtlete teha? Või jääte sellega rahule?"

„Ma ei saa usust lahti, et Otto Almari nägemus on õige, ainult kudas seda tõendada?"

„See'p see on, kudas!" lausus arst.

„Veel on üks abinõu."

„Missugune?"

„Laasikuga rääkida."

„Te olete temaga ju küllalt rääkinud."

„Mitte nõnda, vaid hoopis teisiti. Tänini rääkisin kui ametnik ja võrgutaja, kes teda süüdistada püüab, aga nüüd pean seda tegema kui inimene, kui õnnetu tõeotsija. Uskuge, ma võtaksin tema kaitsmise kohtus oma peale ja ma teeksin ta tingimata vabaks, kui ta mulle kõik otsekohe üles tunnistaks."

„Aga kui tal midagi tunnistada polegi?"

„Siis võivad nad ta minu pärast kas või eluajaks Siberisse saata."

Arst pidi tahtmata naerma.

„Ühe sõnaga: Te tahaksite, et Laasik enda mõrtsukaks tunnistaks, kuigi ta seda ei ole.“

„Ta on seda, ma tean, ma tunnen, usun.“

„Aga pange tähele, kohus mõistab ta vabaks.“

„Ükskõik, ainult kui ma teaksin!...“

Uurija langes sügavasse mõttesse. Vaevalt pani ta tähele, kui arst tema juurest lahkus.

Steinmannile läks kogu see asi ikka enam südamesse. Juba hakkas ta pisut uurija tervise pärast kartma, ehk küll tema hingedepüüdmine tänini ainult nalja oli sünnitanud. Ja siis see Laasik: tõepoolest näitasid kõik kuulujutud, nagu peaks ta kurjategija olema, kahjuks puudusid aga süüdistavad tõsiasjad. Liikusid nagu mingisugused viirastused ja kudusid oma petlikku võrku, millesse jäid kinni haige Otto Almar, see tõsine enesetapja, ülespoodu Kaarel Soon oma muhuga peas, kangekaelne ja rässakas Priidik Laasik ning õnnetutest kõige õnnetum kohtu-uurija Kleigels, kes lõpuks oma viimase arunatukese võis kaotada. Võimalik, et Otto Almar Laasiku ja Soone vahekorrast palju rohkem teab kui ta räägib, võimalik, et mõni teinegi midagi võiks tunnistada, aga milleks peaksid nad seda tegema: Soon on maamullas ja Laasik elab ning asjata oleks hakata surnut kaitsma. Juuli Almar, jah, tema oleks ehk esimeses õhinas nii mõndagi öelnud, kui ta oleks teadnud, kuid tema eest hoiti loomulikult kõik saladuses. Aga mis peaks ta siis tegema, kui selgusele tahetaks jõuda? küsis arst endalt. Ja ilma et ta oleks katsunud oma küsimist vastata, lausus ta Kleigelsi kohta: Õnnetu mees! Sa tahad ilmsiks teha kõige suurema saladuse. Tunnen sulle kaasa, aga ei oska aidata.

9.

Kohus astus lähemas kreisilinnas kokku. Muude asjade seas oli ka Kaarel Soone tapmise küsimus harutada. See oli palju tolmu sünnitanud, olgu suusõnal või ajalehis, sest viimased olid Otto Almari nägemusest ja kohtuuurija Kleigelsi väljamaa-reisust ja selle otstarbest laiemale hulgale teatanud. Lehe veergudel võis artiklid näha spiritismist, hüpnoosist, selgenägemisest, telepaatiast jne., millega ühines seesama arvamiste lahkuminek, nagu arsti ja uurija vahelgi. Lahkmõtete ägeduses kirjutati ja räägiti hingest ja sündimisest, jumalast ja loomisest, algusest ja lõpmatusest, suremisest ja igavesest elust. Kõik arvasid, et ainult neil on õigus, sest kõik uskusid, vähemalt pidasid nad kui vooruslikud inimesed oma pühaks kohuseks uskuda. Nii mõnigi lihtsameelne ütles, et kui Otto Almar tõepoolest nõnda nägi, nagu ta kinnitab, siis pidi jumal ise temale seda paha asja nii kauge maa taha näitama, vähemalt pidi ta oma ingli läkitama.

Aga kohus? Mis teeb kohus? On Priidik Laasik tema silmas süüdlane või mitte? Nii mõnigi mees kõngutas kaheldes pead ja lausus:

„Kes teab, eks näe."

Kohtusaali kogus palju rahvast. Kõigi nägudelt paistis kärsitus ja uudishimu. Missugune võis küll see mees olla, kes armukadeduse pärast mõrtsukaks sai ja keda tema pruudi vend üles andis?

Ka Nava Madis oma tütre ja pojaga oli siin: nad seisid ühes mitme teisega tunnistajatena kohtu ees. Otto oli koju jäänud, kus ta pikkamisi kustus, nagu õlilamp, millel õli otsas. Mõttes tegi ta kõiksugu roosilisi plaane ja unistas neist ööd kui päevad. Vaikselt ja jõuetult rää-

kis ta nendest ainult Juulile. Aga iga kord lisas ta lõpuks juure:

„Mina ei näe neid aegu enam. Ainuke, mis ma veel näha tahaksin, on see, mis saab Priidikust . . . Kui ma ometi seda kuuleksin, teda näeksin, siis oleksin rahul!"

Ja ta ootas otsustavat päeva pikisilmi.

„Sa lähed temale?" küsis ta vahel Juulilt, kui see aseme juures istus. Ja ilma et ta vastust oleks oodanud, tegi ta käega liigutuse, nagu tahaks ta ütelda:

„Vaiki, ma tean muidugi."

Ja nad istusid ja vahtisid — üks lakke, teine kuhugi kaugusse, läbi akna välja, kust juba vananevad ja kollasekslöönud puulehed paistsid.

„Sa kannatad . . ." lausus haige ajuti ja lisas siis nagu rahustades juure: „Mina ka."

Surmakujuna istus Juuli venna aseme ees. Alaline kahtlus näris ta armastavas rinnas. Kes võiks selle hävitada? Ta käis isegi õpetaja juures, aga sealt tuli ta veel enam rõhutult tagasi: tema viimane lootus oli kadunud. Ei jäänud talle muud üle kui aga ta ise. Õpetaja rääkis talle maapealsest kohtust.

„Aga kui see eksib?" küsis neiu.

„Siis ootab teda igavene kohus."

Aga mis läks neiule igavene kohus korda. Siinsamas tahtis ta vastust saada, siin, maa peal tahtis ta elada ja armastada.

Juuli kannatas ja ootas kohtupäeva.

Viimaks ometi asusid kohtunikud oma paikadele. Tunnistajate ülekuulamine nõudis õige palju aega, aga nende ütlused ei suutnud asja peale mingit uut valgust kallata. Kõik jäi endist viisi. Priidik Laasiku peal lasus kahtluskoorem, mis küll õige tume ja tõendamata,

kuid mida ometi tõsiasjana oletati. Ei olnud ainustki põhjust, mis tema kasuks oleks rääkinud, kõik käis põigi vastu.

Ainukeseks tõsiseks lohutuseks võis ehk seda pidada, et arst Steinmann, kes kui asjatundja üle kuulati, kinnitada ei julenud, nagu oleks see vastuvaidlemata tõsiasi, et Kaarel Soonele enne ülespoomist pähe on löödud. Kindel olevat üks: ülespoodu on hoobi pähe saanud, aga kas see enne silmuse kaelapanemist sündis või hiljemini, seda olevat raske öelda juba ainult sellepärast, et sellekohast põhjalikku uurimist alles siis pidi toimetatama, kui surnu juba mõni kuu maamullas oli seisnud.

Prokurör oli noor mees, kes alguses süüdistusasja hästi ajas. Umbes niisama, nagu uurija kord Laasikule kuritöö käiku oli kujutanud, et meest tunnistama avateleda, toimetas täna ka prokurör. Kõik kuulujutud ja vähemadki tunnistajate avaldused oskas ta tihedaks võrguks kududa, nii et kaebealune paratamata ja loomulikult sinna pidi kinni jääma. Kui Laasik seda kõnet tähelepanelikult oleks kuulanud, siis oleks ta isegi pidanud uskuma hakkama, et kuigi ta seda kuritööd pole tõepoolest teinud, siis loomulikult oleks pidanud ta seda tegema: ta oleks pidanud sellele suurele lakkekoerale ja logardile puunuiaga pähe virutama ja ta siis üles pooma, nii et iga mõistlik inimene ainult enesetapmise mõtte peale oleks võinud tulla. Aga oma kõne lõpul tegi süüdistaja eksituse sellega, et ta end oma ettekujutusest ja hingeteadusest laskis liig huupi kaasa kiskuda. See vähendas tema süüdistuse mõju suuresti, sest ta andis kaitsjale võimaluse süüdistust osaltki naeruväärselt kergemeelsena näidata.

„Ma juhiksin kohtu tähelepanu veel ühe huvitava psühholoogilise nähtuse peale," ütles

prokurör oma kõne lõpus. „Tunnistajate seas puudub Otto Almar, sest raske haigus ei lubanud teda kohtu ette ilmuda. Pean tähendama, et nimetatud tunnistaja on selle neiu vend, kelle pärast kogu see kurbmäng tekkis, mille tagajärjeks oli ühe mänguosalise enneaegne surm. Kõik teated näitavad kahtlemata selle peale, et Laasik ja Otto Almar enne viimase kroonuteenistusse minekut kõige sõbralikumas vahekorras olid ja nõnda ka lahkusid. Ja ometi on midagi imelikku sündinud: seesama Otto Almar kinnitab teenistusest koju tulles, tema olevat — unes või ilmsi, jätame selle otsustamata — näinud, kudas Laasik Kaarel Soonele puunuiaga pähe on löönud ja ta siis üles poonud. Ma ei püüagi teile seletama hakata, nagu oleks Otto Almari nägemus tõsiasi, ma ei katsu ka uskuma panna, nagu oleksid niisugused asjad üleüldse võimalikud, ma vaikin hinge ja vaimu küsimuses, nagu see käesoleva kuritöö puhul laiemaid ringkondi huvitama on hakanud, ainult ühte küsiksin ma: kudas tuli Otto Almar üleüldse mõtte peale, et Laasik Kaarel Soone kallal vägivalda võiks tarvitada ja veel niisugusel kujul? Isegi kui oletada, et mõni kirja teel temale niisugust arvamist oleks avaldanud ja et see kiri uurimisematerjali hulka pole sattunud, ei võiks kudagi oletada, et Otto Almar oma sõbra Laasiku kohta avaldatud arvamisest võiks pärast hakata rääkima kui võltsimata tõsiasjast. Ja nagu te kuulsite: nimetatud tunnistaja kahtleb nii mõneski asjas, kuid kaljukindlalt hoiab ta tõendusest kinni — tema näinud, kudas Laasik Soonele pähe löönud ja ta siis üles poonud. Tahes või tahtmata, aga siit ei või tegemata jätta ühte järeldust: Otto Almaril peavad mingisugused meile teadmatä mõõduandvad põhjused olema, mis teda sun-

nivad oma tõendusest kangekaelselt kinni pidama sõbra kahjuks."

Kaebealune istus ja kuulas kui oimetu. Talle oli nähtavasti ükskõik. Ainult siis, kui prokurör kõne lõpul valjust karistusest rääkis, ärkas ta nagu unest ja vaatas kõneleja peale.

Kõik tõmbasid kergemini hinge, kui kaitsja rääkima kakkas, juba kõne alguses tähendades, et tema prokuröri arvamistega kudagi leppida ei või. Ta pani iseäranis rõhku sõna „arvamised" peale, sest kindlaid süüdistusi ei leidnud tema üleüldse mitte.

Ta pidas võimatuks, et maal, kus inimeste närvid enam vähem rikkumata ja kus inimesed enam loomulikkudes tingimustes elada, tapmisi armukadeduse pärast sel kujul ette võiks tulla, liiatigi, kui inimesed on täiesti kained.

Kui veel seda tähele panna, et kaebealune tänini täiesti korralik ja aus inimene on olnud, siis ei võida kudagi aru saada, kudas tema süüdistamise peale üleüldse on tuldud. Ainult sedusliku süüdistaja elav ja luulerikas ettekujutus võivat ei millestki midagi teha, põhjendades faktide puudusel kõike arvamiste, oletuste, järelduste ja kuulujuttudega. Kindel olla ainult üks: kaebealune käinud sel õhtul veskis, kõik muu kuuluvat hinge- ja vaimuvalda.

„Lõpuks tahaksin ühe iseäralise asja peale tähelepanekut juhtida," ütles advokaat kõrgemal toonil, nagu võidurõõmsalt.

Inimesed kuulasid hinge kinni pidades.

„Tahaksin paluda, et austatud kohtunikud joonistust lähemalt silmitseksid, mis kohtu-uurija sündmusekohast on teinud. Vaadake, seal ripub see mehemürakas joonistusel just samasuguses olekus, nagu ta enne mahavõtmist tunnistajate tõenduse järele seisnud. Temast natukene maad eemal paistab püstiseisev post

ning sellest postist käib põikpuu läbi, mille poolümmargune ots just rippuva kogu pea kõrgusele pidi jääma, nagu seda nööri pikkus laseb oletada.

„Surnukeha arstlikul läbivaatamisel ei võidud kindlasti otsustada, kas poodule enne ülespoomist või hiljem ümmarguse puuga või mõne muu sarnase asjaga on pähe löödud. Sellekohaseks löögiriistaks peeti puunuia, mis umbes samal ajal — millal nimelt, seda ei või ükski tõendada — veskist ära kadus ja kevadel lumehange alt künni ajal üles leiti. Arvati, et mõrtsukas selle nuia kas ärrituses või mõnel muul põhjusel veskist lahkudes enesega kaasa võttis ja ta pärast lumehange viskas.

„See kõik on väga ilusasti välja mõeldud, ma ütlen just nimelt — välja mõeldud, sest tõendusi kõige selle kohta ei ole, kui selleks seda ei taha pidada, et kadunu ja kaebealune ükskord sellest nuiast juhtusid rääkima ja et ühel tunnistajal surmatu peas muhku nähes see nui meele tuli ja vastuoksa. Ainus asi, mis selle väljamõtluse juures halb, on see, et pole küsitud: kas Kaarel Soon tõesti kurjategija käe läbi on langenud? Ehk on ta siiski ise oma elu võtnud?

„Selle peale võidaks mulle vastata, et kui ühe süüdistamiseks küllalt kindlaid põhjusi pole ette tuua, siis ka selle kohta, nagu oleks kadunu ise oma elu võtnud, mingisuguseid andmeid ei ole. Oleksin sellega peaaegu ühes nõus, kui ma mitte tema elulugu lähemalt ei tunneks.

„Nagu kõik tunnistajad tõendavad, oli ta varemalt suur joodik. Missugust mõju joomine tema tervise, närvisüsteemi ja hingelise seisukorra peale avaldas, selle kohta puuduvad meil lähemad teated. Igatahes ei võinud see mõju

hea olla. Ja kui ta nüüd järsku joomise maha jättis, siis pidi see teda hirmsal kombel piinama. Pealegi veel seda tähele pannes, et kõik teda naerda ja pilgata armastasid, ja et seda ainult tema tugevate rusikate pärast avalikult teha ei julgetud, siis peame otsusele jõudma, et tema meeleolu kaugeltki roosiline ei võinud olla. Tema üksiklust ja eraldumist tõendab kõige paremini see, et ta kõigist eemale hoidis. Üksiolemine toob aga enesega kõiksugused piinlikud mõtted kaasa, mille mõju mõnikord ootamata raske. Siin võiks ehk ka veel seda meele tuletada, et ta oma peremehe tütart, rikka peremehe tütart vististi salaja armastama hakkas. Vaevalt julges ta sealtpoolt vastutundmusi loota. Ja ka neiu vennad, vanemad, terve ringkond oleks pilgates naerma hakanud, kui tema neiule oleks julenud lähineda. Teiste naeru ja pilkamist ei võinud ta aga kannatada, ta oli selleks liig uhke, tugev ja äge. Mis jäi tal üle? Üksi olla, mõtelda, unistada, kannatada.

„Samal ajal hakati uue õhinaga rääkima, et tema paleus mehele läheb, ise perenaiseks hakkab. Mis on siis siin iseäralikku, kui kadunul mõte pähe tuli kas uuesti jooma hakata, kõige peale käega lüüa või — elule ots peale teha. Ja kas oli selleks paremat silmapilku, kui see öö, kus ta üksipäinis jooksva veski ühetaolist logisemist kuulas, mis kõiksugused tüütavad mõtted pähe tõi, mure ja kurbtuse pitseri südamesse vajutas.

„Nüüd pöörame tagasi põikpuu otsa juure, mis otse rippuva mehe pea kohal seisis. Arstlik uurimine peab tõenäoliseks, et kadunule pähe on löödud. Aga veel tõenäolisem oleks, et ta nööri otsas rippudes rabelema hakkas — milles seega vaevalt võib kahelda — ja oma pea vastu põikpuu otsa peksis. Kas võivad

mingisugused asjatundjad kindla rahuga mädanenud surnukeha läbi vaadates tõendada, et kadunu hoobid just enne ülespoomist pähe on saanud, mitte aga poomise ajal? Ei või nad seda, siis on loomulik, et lugu nõnda on sündinud. Meil on siin lihtsa enesetapmisega tegemist."

Terve saal ohkas nagu viimased rasked tundmused rinnast välja. Kaebealune vaatas imestades ja ärritatult kaitsja poole. Kõigi nägudelt paistis ootamata ärevus.

Niisugune seletus andis asjale uue pöörde. Isegi kohtunikud ajasid endid sirgemaks ja vaatasid suurte silmadega kaitsja peale.

Nagu oleks kevadine tuuleõhk läbi kohtusaali puhunud ja tumedad pilved laiali ajanud, kust varjust päike välja tuleb, nõnda muutusid inimeste näod. Kõigi nägudelt võis lugeda, et nad õigeksmõistmist ootasid.

Kohtunikud tõusid laua tagant ja läksid teise tuppa nõu pidama. Saalis valitses viimane põnevus, mis pani südamed rinnas rutemini tuksuma ja närvid värisema.

Nõupidamine ei nõudnud kaua aega. Umbes veerand tunni pärast istusid kohtunikud jälle oma paigal ning eesistnik kuulutas otsuse välja: Priidik Laasik mõisteti tunnistuste puudusel süütuks.

Kogu saal tõmbas kergemini hinge tagasi. Ka kohtunikkude näole ilmusid nagu kergendava tundmuse jäljed. Eesistniku huulil võis isegi kerget kurblikku naeratust tähele panna, kui ta kaebealuselt tõlgi läbi naljatades küsis:

„Olete Teie otsusega rahul?"

See vaatas kaheldes ja ehmunult saalis ümber ja jäi vastuse võlgu.

Näost paistis tuimus, väsimus ja osavõtmatus.

Kohtunikud vaatasid imestanult üksteisele otsa, nagu tahaksid nad ütelda:

„Missuguseks totraks õnn inimese teeb!“

*

Algasid teretused, käepigistused, naer läbi pisarate. Silmis, näojoontes, liigutustes, külmades igapäevastes kõnekäändudes hõõgas midagi rõõmulikku, värisevat. Priidik aga oli endist viisi tuim ja mõtles nähtavasti möödaläinud päevade üle järele.

„Küll oled sa ära lõppenud, mullakarvaliseks läinud,“ ütles Juuli talle.

„Ja sinul silmad auku vajunud,“ vastas Priidik.

Nutust ja kurvastusest tuhmiks muutunud silmis lõi uus elutuli loitma.

„Kas Otto elab veel?“ küsis Priidik.

Selles küsimises tundis Juuli midagi torkavat, etteheitvat.

„Jah, ta jäi veel hinge.“

„Jäi veel . . . On ta tervis nii halb?“

„Väga.“

Juuli süda lõi värisema, ja nagu abi otsides küsis ta:

„On sul teda tarvis . . . sa tahad temaga rääkida?“

„Ma ei tea, aga see on kõik nii imelik.“

„Mis on imelik?“

„Terve asi.“

„Ah soo! Ära ole tema peale pahane, ta kannatab muidugi... Ka mina olin selles süüdi...“

Ja nüüd vaikisid nad kaua aega, nagu oleksid juba kõik jutud räägitud.

10.

Jõuetult ja kõhnalt lamas Otto Almar oma asemel ja vahtis pealuusse varjule pugenud silmega tükid ajad lakke, pilgus kahetsus ja

vaikne kurbus. Pööras ta vaate akna poole, siis paistis sealt tükk sirelipõõsast, punetav vili õunapuus ja kuskil kaugemal nõres okstega kask. Juba ammugi enam polnud lamaja enda ja nende vanade tuttavate puude vahel nii lähedat ühendust tunnud kui praegu. Peaaegu oleks tahtnud ta oma lõdva käe sirutada ja tuules liikuvaid oksi ja lehti katsuda, neid silitada ja paitada, nagu kadunud ja jälleleitud sõpru.

Otto ootas Priidikut, kellele isa ja õde linna järele olid sõitnud. Nagu poolunes sonis ta juba kella kolme, nelja paiku:

„Juuli on rõõmus, Juuli on väga rõõmus."

„Tegid väikse uinaku?" küsis ema, kes haige voodi juures istus, mispeale poeg talle imestanud pilgul otsa vaatas. Kui ta natuke aega oli vaikinud, lausus ta uuesti:

„Priidik ka."

„Mis sa ütled?" küsis ema.

„Priidik on ka," vastas Otto.

„Kus on Priidik?"

„Juuli ja Priidik," vastas haige.

Ema naeratas nukralt.

„Tulevad," lausus haige sonivalt vähe aja pärast.

„Kes tulevad?" küsis ema.

„Teised," vastas haige.

„Missugused teised?" päris ema edasi.

„Missugused . . ." kordas haige nagu pahaselt. „Linnalised muidugi — Priidik ja Juuli."

„Aga isa?"

„Isa muidugi ka."

Jõudis pime, jõudis kesköö. Täiskuu ilmus kahe kase vahele akna kohta.

„Hea neil sõita," lausus haige. „Valge..."

„Jah, hea," vastas ema, kes toolil suikus, nagu seda ainult emad mõistavad, kui neil on

haige laps valvata: suiguvad, aga kuulevad kõik, ka vähemagi liigutuse.

Kui väljast vankrimürin kuuldus, tõusis ta üles ja ütles:

„Nüüd tulevad, mürin kostab."

„Kuulsin juba ammugi," lausus Otto.

„Lähen õige välja vaatama."

„Kutsu Priidik sisse . . . minu juure."

Ema tõttas välja.

„Ta elab alles?" küsis Priidik temalt.

„Heldene aeg, siis oled sa ometi priiks saanud!" kõlas vastus.

Nad astusid tuppa, ainult Madis jäi välja hobust rakkest lahti võtma. Ottol olid silmad kinni vajunud. Tema näolt paistis surmlik väsimus.

„Priidik ja Juuli on siin," ütles ema tasakesi.

„Kuulen küll," vastas Otto, ilma et ta silmi oleks avanud.

„Kas sa ei taha neid näha?"

„Oh jaa. Ootan Priidikut juba ammugi."

Nüüd ajas ta silmad lahti ja püüdis oma parema käe üles tõsta — Priidikule teretamiseks vastu sirutada, kuid ei suutnud. Ainult sõrmi liigutas ta. Priidik mõistis ta tahtmist ja võttis ta käe peosse.

„Ometi kord . . . aga sa said juba lõuna ajal vabaks . . Eks saanud? Ma kuulsin . . nägin. Kas niikaua tulite?" rääkis haige.

Priidik ja Juuli vaatasid küsivalt teineteisele silma.

„Tee on ju pikk . . . ja halb ka," vastas Priidik, et midagi öelda.

„Ta jampsib," liikusid ema huuled.

„Ma kuulsin," kordas haige; „ma teadsin, et kohus su süütuks mõistis . . . ootasin . . . Nüüd . . ."

Haige ei lõpetanud.
„Mis on nüüd?“ küsis Juuli.
„Hea,“ vastas haige, „nägin Priidikut ja sind.“
Kõik vaikisid.
„Sa oled ära lõppenud,“ ütles haige siis Priidikule.
„Olin ju vangis,“ vastas Priidik.
„Oli hea . . .“ liikusid haige huuled. Võimatu oli aru saada, kas ta tahtis naljatada või midagi küsida. Huulil liikus võimetu naeratus.
„Nagu kroonu leib ja teenistus kunagi,“ vastas Priidik, nagu oleks ta haige sõnu mõistnud.
„Ah!“ ohkas haige südamest, nagu tahaks ta välja ajada valu ja vaeva, mis mälestustest tõuseb.
Kõik olid sõnavaesed ja vaiksed. Nõnda ollakse sagedasti siis, kui süda kõiksugustest tundmustest pakitseb, lõhkeda tahab.
„Mis on Kaarliga?“ küsis haige äkki, nagu oleks ta vasarahoobi annud.
„Kudas, mis on Kaarliga?“ vastas ema.
„On ta tapetud või . . .“
Mingi nägematu võim pitsitas kõigi südameid.
„Kohus ei tea,“ vastas Priidik.
„Ei tea . . .“ kordas Otto.
„Ära räägi sellest enam,“ ütles Juuli paluvalt.
Vend vaatas suurte silmadega õe peale.
„Aga kui nad ei tea, siis oleks võidud ta ju surnuaeda matta,“ ütles haige.
Kuulajate silmis vilkus nagu kergendus ja nõutus.
„Aga ta on juba kord maetud,“ ütles ema.
„Kaevaku hauast üles . . . matku uuesti . . . teist korda . . .“

Kõik vaikisid.
„See on hea," hakkas haige natukese aja pärast. „Juuli ... Priidik on siin ... ole rõõmus ... Kaarel on surnuaia taga ... õpetaja ei matnud teda ... ei ..."
Kohkunud nägudega kuulasid juuresolijad.
„Ta on segane," trööstis ema. „Juba kolm ööd ja päeva hoian suure paja sooja vett täis: arvan surevat ... pesuveeks ... aga elab ..."
Haige silmad vajusid kinni. Natukese aja pärast ajas ta nad jälle lahti ja vaatas Priidiku peale.
„Sa oled alles siin," sõnas ta väsinult. „Ma ei jaksa ... tahan magada ... Juuli ..."
Ta silmad vajusid uuesti kinni.
„Jõud on otsas, aga hing on noor, ei taha surra," seletas ema ja pühkis silmi.
Punetav koit oli vaheajal pimeduse peletanud.
„Pean koju minema ... ema ootab," ütles Priidik tasa.
„Ma saadan sind," ütles Juuli.
Nad astusid uksest tasakesi välja. Ema vaatas neile tuima pilguga järele.
„Lähed sa kohe koju?" küsis Juuli Priidikult.
„Kuhu siis?"
„Aga kui metsa alla läheksime, natukeseks ajakski, — täna on ju pühapäev."
„Pühapäev ..." kordas Priidik nagu unes.
Vaikides, piinlikult vaikides sammusid nad edasi.
„Kas me ei istuks?" küsis Juuli, kui nad ammu tuntud kivi juure jõudsid.
„Istume," vastas Priidik.
Ja jällegi vaikisid nad.
„Mispärast vaikid sa?" küsis neiu värisevail huulil.
Sisemine ärevus andis kahvatanud palgeile roosaka jume.

„Millest rääkida . . . oleksin nagu kõik śõnad unustanud," vastas mees.

„Kas sul siis mulle midagi pole öelda?"

„Ei tea, ei tule meele . . . Olin vangis," lausus ta natukese aja pärast lisaks.

„Unusta see," palus neiu.

„Võib seda üleüldse unustada? Võid sina seda unustada? Kui ma teaksin . . . Niisuguse näraka pärast," kiskus ta läbi hammaste vihaselt.

Vaikus.

„Priidik!"

„Jah?"

„Kinnitad sa mulle . . .?"

„Mida?"

„Ära pahanda, ma palun, aga ma ei saa teisiti . . . pean."

„Noh?"

„Oled sa süütu?"

Viimaste sõnade juures haaras neiu kramplikult mehel käest kinni. See vaatas tummal pilgul neiule otsa. Siis lõi ta silmis vihatuluke põlema ja jonnakalt huuli kokku litsudes ütles ta:

„Mind mõisteti ju vabaks, või pole sulle sellest küll?"

„Kohus võib eksida . . . kõik võivad eksida . . . arst ütles ju kohtu ees . . . Ütle mulle ise . . . tõota, vannu."

„Aga ma võin ju valet vanduda," jonnis mees edasi, kuna tal omal huuled värisema hakkasid.

„Priidik! Halasta! Ära räägi nõnda!"

Neiu hääles veerlesid pisarad. Ja kui mees nagu aru pidades vaikis, rääkis neiu edasi:

„Mis sa m'ust ometi piinad! Oled ikka veel tema pärast minu peale pahane." Mõlemad mõistsid seletuseta, keda sõna „temaga" tähendati. „Usud ikka veel, mis teised rääkisid.

Mul oli ju temast ainult hale meel. Kui sina harvemini hakkasid meil käima, siis mõtlesin, et on ometi ükski hingeline, kel mind nii väga tarvis. Sellepärast rääkisingi mõnikord temaga. Ah Priidik! Kui sa teaksid, mis ma olen kannatanud! Kõik ütlevad, et ma lähen silmanähtavalt vanemaks, ja see on ainult sinu pärast. Oleks ehk ju kõik hästi läinud, aga see Otto oma nägemisega . . . kinnitab ja kinnitab . . . ma hakkasin hirmsasti kartma, ihu värises aina. Ja nõnda see tuligi, samm-sammult, sõna-sõnalt. Ma ei tea enam, mida teha, mida uskuda; käin kui juhm ümber, mõtlen ja arutan. Ainus troost olid sina; sinu enda käest tahtsin küsida, aga nüüd ei vasta sa. Kas sa siis tõesti mind enam ei taha? Me olime ju lapsepõlvest saadik paaris, käisime ikka kahekesi, hoidsime kokku, rääkisime teineteisele kõik. Mäletad, kui meil ükskord ammugi hanepoeg maha löödi; keegi ei teadnud, kes lõi, ei saadudki teada, ei teata seda tänapäevanigi, ainult mina tean, minule räägiti . . . sa ise tunnistasid üles . . . tunnistasid ja nutsid ning süda andis järele. Mõtlesin, et ehk valutab sul ka nüüd süda sees ja ei ole kedagi, kes teda kergendaks, kellele räägiksid; sellepärast tahtsingi sinult endalt küsida . . . Kas sa ei ütle?"

Priidik tõusis püsti. Teda valdas imelik ärevus. Huuled tõmbusid siniseks ja värisesid abitult. Ta tegi mingisuguse ebamäärase liigutuse, milles avaldus nagu viimase jõu kokkuvõtmine, et neiule midagi vastata, aga enne kui ta oma suu jõudis sõnadeks avada, langes neiu talle nuttes kaela ja sosistas:

„Priidik, kui see nõnda raske on, ära räägi siis, ära ütle midagi, ära ütle poolt ega vastu . . . pärast millalgi, kui arvad . . . kui tahad . . . ma tulen sulle nõndagi, ei taha kedagi teist . . ."

Ja nõnda ei öelnudki mees mitte midagi. Ta kahmas ainult arutult neiu ümbert kinni, surus teda vastu rindu ja puhkes nutma, nagu millalgi siis, kui ta tütarlapsele tunnistas, et tema löönudki selle ilusa suure hanepoja maha... löönud kogemata, ägedas meeles, tulises vihas ja pärast pole võinud ta enam midagi parata. Siis sai ka tütarlapse meel haledaks ja ta nuttis poisile kaasa, kuni mõlemate südamed rahu leidsid.

„Jumalukene, Juuli! Küll oled sa hea! Millega võin seda sulle tasuda?"

Kumbki ei osanud nähtavasti seda küsimust vastata ja sellepärast nutsid nad uue hooga edasi, nutsid, kuni mõlemal südamed järele andsid. Viimaks istusid nad kuivanud silmil, palavikulisel pilgul vanal tuttaval kivil, hoidsid teineteise kätest kinni ja vaikisid, kuni tõusva päikese kiired hakkasid kolletavail lehil mängima; siis ärkas mees nagu unest ja ütles:

„Ma pean minema, ema ootab."

„Jah, ta vaeneke tahtis oma silmad peast välja nutta," vastas neiu.

Ja nõnda nad lahkusidki.

11.

Kohtu-uurija Kleigels oli rõhutud meeleolus. Tema viimased ettevõtted ja püüded olid kõik äpardanud: väljamaareisult tõi ta kahtlased andmed kaasa ja Laasik mõisteti kohtu poolt õigeks. Muidugi poleks Laasiku Siberisse saatmisel Kleigelsi uurimiste asjus suuremat tähendust olnud, kuid siiski oleks see uurijale rohkem meeldinud kui mehe vabakslaskmine. Kohtulik süü kinnitamine oleks igatahes ametliku tõenduse annud Otto Almari nägemuse tõenäolikkuse kohta ja juba seegi oleks suur samm hinge uurimise teel edasi olnud. Ametlik ole-

tus või kaudnegi tõendus oleks ikka rohkem väärt kui igasuguste tõenduste puudumine. Nüüd pidi aga uurija ainult oma isiklikule arvamisele ja usule toetuma, mis ütles: Laasik on süüdi, tema on mõrtsukas. See oli talle nii kindlasti pähe ja südamesse pugenud, et ta kudagi ega kuskil rahu ei leidnud. O, oleks see Kleigelsi teha olnud, siis oleks ta Laasikule juba vangikojas ütelnud: Tunnista oma süü üles, tunnista, et oled mõrtsukas, tapja, ja mina lasen su silmapilk vabaks. Mis läheb mul korda, et üks või teine joodik mölder ära tapetakse, tähtis on mulle ainult teaduslik tõde.

Uurija töötas jällegi suure agarusega oma laboratooriumis. Isegi ajalehis kuulutas ta, et ostab hiiri, rotte ja linda, kuid ainult elusalt: hiir — 10, rott — 15 ja lind 20 kop. Sagedasti võis tema laboratooriumist piinatute piiksuvaid hääli kuulda: ta püüdis surijate hingi. Aga aparaadid olid nähtavasti endiselt halvad, nad ei suutnud midagi ega kedagi kinni püüda, kui maha arvata vaevalt märgatav lõhn, mis nagu tärpentiini oleks meele tuletanud. Kleigels võis aparaatide puudulikkuse pärast oma õnnetu aru kaotada. Nagu ei usuks ta oma silmi ega mälestust, luges ta ikka ja uuesti riistapuude patendimärki, aga see oli eht: Mohr u. Söhne, õhukindel, headus garanteeritud, jälgijaid ähvardab kohus karistusega.

Viimaks tüdines uurija katselisest teadusest, ta ei tahtnud enam surijate loomakeste häält kuulda: viimased häälitsesid nimelt metsas palju meeldivamalt kui tema aparaadis. Kleigels hakkas abi otsima mõttest, peamurdmisest, loogika pidi juhtima küsimuse sügavustesse. Nõnda sattus ta ootamata nii iseäraliku ajulõnga peale, et ta toolilt üles kargas ja mööda tuba edasi-tagasi käima hakkas.

„Tõsi, tõsi, tõsi! Nii see on!“ pomises ta käies ja lisas natukese aja pärast juure: „Kus oli mu aru tänini! Tapan ja tapan, püüan ja püüan! Naeruväärt! Tõepoolest! Oleksin ma Steinmanni asemel!“

Kleigels oli nimelt päris moodis inimene ja pealegi veel suur teaduste ja kunstide austaja. Sellepärast uskus ta, et loomadel on niisamasugune hing nagu inimeselgi ja et loomadegi hinged on küllalt kõlblikud paradiisi minemiseks igavesse ellu. Tema uus erutav mõte seisiski selles, et ta eelmises teaduslikult tõenäolikus arvamises kahtlema lõi: mis siis, kui loomadel ometi elavat hinge pole nagu inimesel? Siis oleks tema seda otsinud ja püüdnud, mida olemaski pole, ja siis poleks tühjuse süü aparaatides, vaid lihtsalt . . . naeruväärt, kui lihtsalt siis kõik on seletatav. Ja nüüd tõusis tal tahtmine hinge püüdmise katseid inimestega korrata. Kudas pidi ta seda teostama? Oleks ta arst, jah, oleks ta arst! Arstid võivad elavate ja surnud inimeste kallal kõike katsuda, mis aga kudagi võiks tervisele või teadusele kasulik olla. Kleigels kahetses kõigest hingest, et ta omal ajal arstiteadust polnud õppinud.

Pealegi — kurjategijate surmamist toimetatakse tänini ikka ainult ühiskondlikul otstarbel, aga neid paratamata sündmusi peaks ka teaduslikult ära kasutatama — nimelt hinge uurimise ja püüdmise mõttes. Sel alal oleks tema, Kleigels, kohe valmis oma kogemusi teaduse teenistusse pakkuma, ta teeks seda päris muidu, maksaks kõrvalegi, kui valitsus tarvilisena leiaks sellekohast maksu karskuse või mõne muu vooruse edendamiseks sisse seada.

Kõik need mõtted erutasid uurija vaimu sedavõrd, et ta enda rahustamiseks välja jalutama pidi minema.

Juhtus olema imeline sügiseilm — vaikne, selge ja soe, päike kui rõõsa koore sisse kastetud, pehme ja paitav. Uurija valis jalutamiseks selle tee, mis Nava veski poole viis. Juba mõne aja eest sai talle see tee iseäranis armsaks ja veetlevaks, nagu oleks tal siinse ümbrusega mõni lähem ühendus või nagu seoksid teda mingisugused mälestused. Varsti kuulis kõndija oma selja taga vankri mürinat, ja kui ta ümber vaatas, siis tundis ta arst Steinmanni võigu ära, kes parajal sörgil rõõmsalt edasi traavis.

„Meelt lahutamas, mis? Värsket õhku hingamas?" küsis arst peale teretamist.

„Ja teie, kuhu sõidate?"

„Kohused, eks tea, haiged," vastas arst.

„Kenad kohused, iseäranis tänase ilmaga," rääkis uurija, kellel endised kahetsused meele tulid, et miks ta küll omal ajal arstiks polnud õppinud.

„Sõitke kaasa; vankris on just kahele ruumi," soovitas arst, „ja võik jaksab, kaerad torgivad teisel jalus."

„Kaasa? Milleks? Või kuhu?"

„Mitte kaugele, kümmekond versta; ilus ilm, kena tee, tore lahutus; muu seas tahtsin ka Otto Almari juure sisse astuda, lähen sinnapoole külge."

„Elab ta veel?" küsis uurija elavalt.

„Ma ei tea; pole temast mõnel ajal midagi kuulnud. Kas sõidate?"

„Hea küll," vastas uurija, nagu oleks tal mõni uus mõte äkki pähe tulnud. Ta istus vankrisse ja hobu traavis edasi.

Kui nad Navale jõudsid, oli siin terve pere koos ja peale selle veel Vaariku Priidik, kes oli kutsutud appi Ottot pesema. Majas valitses pühalik vaikus.

„Vabandage, ta on lahkunud?" küsis arst.

„Just praegu," vastati talle.

„Jäime hiljaks," lausus arst uurijale.

„Jah, hiljaks," kordas see, nagu oleks tal ei tea mis kallist kaduma läinud.

Vaigiti ärevalt, sest kõiki valdas kohmetus, kui arst ja uurija sisse astusid; arvati, et nad ehk jälle hakkavad küsima, pärima, üle kuulama ja uurima. Iseäranis sattus Otto ema ärevusse, sest temale oli korraga mõte pähe tulnud, et arst tahab ehk tema poja niisama lõhki lõigata, nagu ta seda Kaarel Soonega teinud. Seda suurem oli ta rõõm, kui ta kuulis, et herrad ainult mööda minnes sisse astunud Ottot vaatama.

„Juba ammugi ootasime teise lahkumist," hakkas ema nüüd kergendatud südamel seletama. „Ka tema ise ootas surma ja arvas, et ega ta enam Priidikutki näe. Aga ei kedagi, elas teine tänini. Vahel jampsis, aga siis oli aru jällegi selge. Kohtupäeval rääkis, tema kuulnud, et Priidik mõistetud õigeks, näinud Juuli rõõmust nägu . . ."

„Ütles ta seda?" küsis uurija huvitatult.

„Nojah, ta rääkis sellest juba päeva ajal, aga teised jõudsid alles hommiku eel koju."

Uurija vaatas küsival pilgul arsti poole, See vaikis, andis siis emale kätt ja tegi minekut. Kleigels nikutas leinajatele jumalagajätmiseks ainult pead. Väljas, kui arst hobuse oli juba lahti võtnud ja vankrile tahtis istuda, ütles uurija äkki:

„Pidage, oodake, mul tuli hea mõte."

Ja ilma et arstilt vastust oleks oodanud, läks ta kiirel sammul tuppa tagasi. Kui arst tüki aega asjata oli oodanud, läks ta vaatama, kuhu uurija jäi või mis temaga on juhtunud. Tuppa astudes leidis ta pererahva põneval ootel, sest uurija tahtnud Vaariku Priidikuga nelja

silma all rääkida, ja nüüd istuvat nad kahekesi tagatoas, uks kõvasti kinni. Kardeti, et Priidik ehk uuesti kinni pannakse.

Läks hulk aega, enne kui tagatoa suletud uks avanes ja uurija rõhutud meelel sealt välja tuli, et sõna lausumata majast lahkuda. Veel vankril ei öelnud ta tükil ajal musta ega valget.

„Tegite viimase katse?“ küsis arst mõneminutilise sõidu järele areldi, sest ta aimas, mis otstarve uurija ja Priidiku jutuajamisel oli.

„Lollus!“ vastas uurija ja sülitas. „See inimene on rauast — puupakk on ta! Räägi või surnuks ennast, paari sõnagi ei tule ta suust. Pole niisugust enne näinud . . . Palusin jumalakeeli, et ta tõtt räägiks, et kaudseltki mõista annaks. Rääkisin talle elavast hingest, igavesest elust, igavesest piinast, seletasin tõest ja teadusest, näitasin, missugust kasu tema ainuski lihtne sõna võiks tuua tulevastele põlvedele, kogu inimsoole, aga ei — ta vaikib või vastab, mida kellelgi tarvis pole. Eht mõrtsuka iseloom! . . . Vannutasin teda selle nooremehe surnukeha juures, mida ta peab pesema, aga ikka seesama . . . vaatab kõõrdi sulle otsa või ei vaata üleüldse mitte. Ütlesin talle, et saagu ometi aru, täna pole ma kohtu-uurija, vaid lihtsalt Kleigels, mees, inimene, kes armastab tõtt, kes ulatab käe ilma suuremate saladuste järele — nõnda seisan täna tema ees ja palun teda . . . mitte kui Priidik Laasikut, kes ehk Kaarel Soone sellepärast maha lõi, et see temast tugevam oli ja temale hirmu ja kurja viha peale ajas, vaid ma palun teda kui meest, omasugust inimest, kes ka tõtt armastab, kel on nälg ja janu usu ja tõe järele . . .“

Kleigels sattus rääkides ikka suuremasse ärevusse. Et pisutki tema meelt jahutada, kat-

sus Steinmann tema monoloogi vaheleräākimisega katkestada, küsides:

„Kas tõesti on inimesel nii suur nälg ja janu usu ja tõe järele?"

„Tingimata on," vastas Kleigels mõtlemata ja tahtis endist juttu jatkata.

„Aga on see siis soovitav, on see voorus?" küsis arst uuesti. „Kas ehk pole nad teatud arenemise haigused, vaimlised pahed, mida edendamise asemel peaks arstima, nagu meeletut armukadedustki, mis tapma ajab?"

„Tõest ja usust ei pääse mööda — see ütleb kõik," vastas uurija. Näituseks — kas panite tähele, mis Otto Almari ema rääkis?"

„Mida?"

„Ta kuulis, nägi jällegi . . ."

„Ah nõnda," lausus arst.

„Ema ütles ju."

„Võib seda siis nii sõna-sõnalt uskuda, mis haiged räägivad?" püüdis arst vastu vaielda.

„Teile on üleüldse võimatu midagi tõendada, Te kahtlete kõiges. Viimaks ei pea Te enam iseenese olemistki põhjendatuks!"

„Kudas on lugu meie olemisega, selle jätame täna kõrvale. Tahaksin Teile aga ühe uue küsimuse ette panna, nimelt: mis oleks, kui Almar niihästi esimesel kui ka teisel korral midagi nägi või kuulis, ühe sõnaga asjast tõepoolest teadis?"

„Olen Teile juba mitu korda ütelnud, mis siis oleks," vastas uurija. „Siis oleks vähemalt kaudseltki tõendatud, et meil on hing."

„Missugune hing?"

„Elav hing, mis ka pärast keha surma ühest kohast teise liigub."

„Või nii."

„Muidugi, sest kui Almar seda nägi, kuulis või üleüldse teadis, mida sadade verstade taga

tehti, siis võis talle selle teate ainult vaim viia. Ja ma arvan, et see teateviija keegi muu ei olnud kui Kaarli hing, mis kehast lahkus."

„Aga mis oleks, kui ka elava inimese hing mõneks ajaks kehast võib lahkuda ja vabalt lõbureisisid ette võtta?"

„Ka see võiks olla."

„Niisugusel korral, võib olla, ei käinud Kaarli hing Almari juures, vaid Almari hing käis Kaarli juures, kui teda tapeti. Ütleme... ta oli juhtumisi kodu käimas, kui kuritöö sündis."

„Ka sellele ei taha ma vastu vaielda."

„Aga siis oleks tõendus, nagu elaks hing pärast keha surma edasi, põhjendamata."

Uurija jäi mõtlema. Ta leidis, et arstil on seekord õigus.

„Olgugi nõnda, aga siiski oleks ometi tõendus, et meil on hing," vastas ta natukese aja pärast.

„See tõendus oleks väga kahtlane. Igatahes võiks meil siis surnud hing olla."

„Kudas nii?" küsis uurija rahutult.

„Õigem — meil polekski hinge."

„Kus on Teil selleks tõendus, et meil hinge pole ja et pärast surma kõik on lõpetatud?"

„Sellekohast tõendust mul muidugi ei ole. Aga mistarvis peaksingi seda tõendama? Selle mitteolemist, mille olemist keegi pole selgeks teinud, ei ole ometi vaja tõendama hakata."

„Aga Te olete ju sellega nõus, et Almar sadade verstade taha imelikul viisil teateid võis saada."

„Sellega võiksin nõus olla."

„Aga heldene aeg, siis pidi ometi keegi selle teate viima ja sel viijal ei võinud milgi kombel luu ja liha olla," rääkis uurija ärritatult.

„Seda ma ei tea. Hinge olemist ei tõenda

see igatahes mitte. Võib ka muid seletusi leida, kuigi nad midagi ei seleta."

„Näituseks?" küsis uurija.

„Kas mäletate," hakkas arst, „et me kord sellest rääkisime, kui lähedal Laasik ja Otto Almar teineteisele seisid. Võimalik, isegi väga tõenäolik, et me selles asjas kumbki kõike ei tea. Nende vahekord võis palju lähedam olla, kui ükski peale nende eneste seda aimab. Laasik tahab ümbruskonnas kõige tugevam mees olla, aga ometi on ta väeteenistusest kui kõlbmata vabastatud. Kui nüüd ka Almar sedasama püüdis kätte saada, kas ei teinud ta seda siis Laasiku otsekohesel nõuandel, veel enam — tema tungival pealekäimisel? Ehk langes Almar täiesti Laasiku mõju alla ja tegi lõpuks ainult seda, mida see soovis? Laasik muutus Almarile lõpuks mingisuguseks kurivaimuks, kes kogu oma loomusega teda hüpnotiseerivalt rõhus. Almar hakkas teda kartma, aga oli jõuetu, et tema mõju alt pääseda. Kui nüüd oletada, et nende vahekord niisuguseks kujunes, ja kui Laasik oma vihast Soone vastu Almarile palju otsekohesemalt ja avalikumalt rääkis, kui meie seda teame, siis võis olla, et Almar ehk Laasikut teatud juhtumisel palus — tehku ta mis tahes, aga ärgu kippugu Soone elu kallale, ärgu saagu tapjaks, mõrtsukaks. Niisugune palve oli seda loomulikum, et Almar teadis, missuguses vahekorras tema õde Laasikuga ja Soonega oli. Läks aga asi ometi nii kaugele, nagu Almar oli kartnud, siis polnud miski loomulikum, kui et Laasikule kuritöö silmapilgul oma sõbra Almari sõnad elavalt meele tulid, et tal silme ette kerkis kogu oma sõbra kuju. Ja mis Te arvate, kas poleks juba sellestki küll, et Almari nägemust seletada, kes vahepeal kojuigatsuse ja närvlikkuse tagajär-

jel Laasiku mõjule veel vastuvõtlikumaks oli saanud? On selleks üleüldse hinge vaja, et oletatud nähtust arusaadavaks teha? On magneedil hing, kui ta raua peale eemalt mõjub?"

„Tunnistage nüüd ometi isegi, et Te ainult vaielda tahate."

„Mitte sugugi; otse selle vastu," vastas arst ja lisas ootamata juure: „Olete Te kunagi telegrammi kuhugi saatnud?"

„Olen," vastas Kleigels ja vaatas imestades arsti poole.

„On telegramm kätte läinud?"

„Muidugi; mispärast ei peaks ta kätte minema? Aga mis puutub see meie vaidlusse?"

„Kannatage natuke... Mis viib Teie poolt saadetud sõnume edasi?"

„Elekter muidugi, seda peaksite teadma."

„Aga mis on elekter?"

„Elekter... ma ei tea, mis ta on, ja seda ei tea vististi keegi... Ta on üks vägi... võim."

„Aga mis siis, kui ta on hing?"

„Kudas hing?"

„Lihtsalt elav hing või vaim, mida Te otsite. Teised on ta juba ammugi kinni püüdnud ja oma teenistusse pannud."

Uurija jäi pärani silmil rääkija otsa vahtima.

„Või ütelge mulle, kudas liigub elekter?" küsis arst. „Esiteks tarvitati sõnumesaatmiseks traati, aga nagu nüüd selgub, võib seda ka ilma traadita toimetada... Kudas on see võimalik?"

„Seda ma ei tea."

„Mina ka ei tea, üks on aga kindel: ta liigub imeruttu ja kannab teatud aparaadi soovil sõnumed ühest kohast teise."

„Olgugi nii, mis siis?"

„See kõik on väga huvitav ja veel huvitavamaks muutub asi, kui tähele paneme, et ka

valgus, soojus jne. niisamuti ühest kohast teise liiguvad."

„Aga sellest pole ju midagi."

„Muidugi pole sellest midagi, ainult tahtmata tõuseb küsimus: mispärast peab seal kohe mõni igavesti elav hing või vaim tegev olema, kus teated ühest kohast teise kantakse? Näituseks — see surmalugu."

„Aga kes toimetas seda siis?"

„Lihtsalt aparaat. Aparaat saadab elektriga sõnume välja ja ta läheb nõutud kohta."

„Aga kus oli siis kõnesoleval juhtumisel see aparaat?"

„Inimese pea oli see aparaat. Organismus toodab teatud jõu, nagu toodetakse ka elektrit, soojust ja valgust. Pea on aparaat, mis organismuse jõudu korraldab ja juhib. Üks pea saadab aparaadina sõnume välja ja teine püüab ta kinni."

„Aga siis peaksime ju teadma, mis terves ilmas tehakse või mõeldakse."

„Õige, meie peaksime, kuid meie ei tea siiski ja nimelt sellepärast, et me oma aparaati, s. o. pead otstarbekohaselt veel tarvitada ei oska. Miljonid teated lendavad iga silmapilk peadest välja ja kokku põrgates hävitavad nad üksteist ära, nagu vee- või häälelainedki üksteist teatud juhtumistel olematuks teevad. Tuleb aga kord aeg, kus me oma aparaatide tegevust korraldada mõistame, siis on vaja ainult mõtelda, ja juba on see kas või teisel pool ilma otsas teada."

„Vabandage, see on lausa utoopia — kõige puhtamal kujul!" hüüdis Kleigels.

„Olgugi utoopia," vastas arst vaimustatult sätendavail silmil, „aga ta pole vististi suurem kui see, et Teie hingesid otsite ja püüate. See jätke ometi vaimulikkude hooleks, ärge

püüdke nende leiba käest ära kiskuda. Minul on loodusenähtusi ja mitmesuguseid katseid, millega põhjendades ma oma utoopia loon. Teil pole vahest niigi palju: Teie nõuate ainult usku. Inimest võidakse kauge maa taha hüpnotiseerida. Mis on see muud kui selle algus, mida Teie utoopiaks nimetate. Organismus tõuseb looduse jõududel ja loob ise omakorda loodusejõud, toob vähemalt temast uued avaldused ilmsiks. See tõsiasi on kogu minu utoopia alus."

Mõlemad vaikisid.

Kaugelt üle metsa vaatas kirikutorn oma ristiga. Ja nagu oleks ta arstile kurvad mõtted peale ajanud, algas see endamisi:

„Heldene aeg, kui palju inimesed hinge pärast on pidanud kannatama ja kui palju nad veelgi kannatavad." Ja uurija poole pöördudes ütles ta: „Näituseks nüüdki: kui Teie hinge sisse poleks uskunud, kas oleksite siis Almari sõnade peale tähelepanemist pööranud? Vististi mitte. Laasikul poleks olnud vaja asjata vangis istuda."

Rääkija hääl muutus korraga sõbralikuks ja ligidaseks, kui ta küsis:

„Ütelge, kas Te süda sugugi ei vaeva, kui inimene Teie läbi nii kaua süütult vangis istub, kus ta terve oma elu võib kihvtitada?"

„Süütult... Kes tõendab, et ta süüta on? Mina ei usu seda. Tema on süüdlane... ta on mõrtsukas," rääkis uurija ärritatult.

„Siis laske ta uuesti kinni võtta, seda Te ju võite."

„Muidugi oleks see kõige õigem tegu, sest tapjad ei pea ausate inimeste seas elama."

„Ei pea," osatas arst. „Aga ometi elavad, elavad iga päev meie silma all."

„Kudas nii?" küsis uurija ehmunult.

„Meie seltskond annab kõige suurematele tapjatele kõige suuremat au, ehib neid aumärkidega."

„Teie tähendate vististi sõdade peale?"

„Ka sõdade peale."

„Seal astutakse seltskonna õiguste, tema alalhoidmise eest välja."

„Ma vilistan niisuguse seltskonna peale, kelle õigused verevalamist lubavad ja nõuavad ning selle eest aumärka jagavad!" hüüdis arst.

„Siis olete Teie riigi vastane."

„Missuguse riigi?"

„Mis seltskonda kaitseb."

„Ülekohtuse seltskonna kaitsja on ka ise ülekohtune."

„Nõnda räägib ainult see, kes korralagedust armastab. Need mehed on mulle aga alati vastumeelt olnud."

„Hingepüüdjaid pole ma kunagi kannatada võinud," vastas arst teravalt.

„Poleks neid olnud, siis oleks terve ilm igavesti materialismuse poris pöörelnud," ütles uurija läbi hammaste.

„Hingepüüdjate pärast oleks võinud terve ilm tuleriidal põleda või müüride vahel kõduneda."

Viimased sõnad arvas uurija osalt oma pihta käivat.

„Ateistiga ja anarhistiga ei taha ma ühes vankris sõita!" hüüdis ta välkuvail silmil ja hüppas vankrilt maha.

„Spiritist pole minu kaaslane!" andis arst talle tervituseks kaasa.

Vanker ja uurija läksid kõrvu N. aleviku poole edasi.

„Tulge õige vankrile tagasi," ütles arst natukese aja pärast, „meil on ju üks tee."

Uurija vaikis ja lisas sammu.

„Tõepoolest, see on naljakas, me tahame mõlemad N. alevikku minna, aga ühes vankris ei kõlba sõitma. Me võime ju ka riieldes ühte jääda. Tulge, istuge peale, sõidame ühes, ma palun. Võtan oma sõnad tagasi, kui nad Teid haavasid."

Uurija vaikis endiselt. Ta hüppas üle maanteekraavi kõrgele kaldale, kus kitsas jalgtee lookles, ja näis sealt kõrgilt vankrisistuja peale alla vaatavat.

Arst laskis hobuse natuke aega käies edasi minna, siis kergitas ta kübarat, soovis uurijale naeratades head teed ja pingutas ohje. Vurav vanker kadus peagi teekäänu taha. Päike sätendas lustilisel säral hobuseriistade nikeldatud plaatidel.

Uurija jäi oma mõtetega üksi. Kunagi polnud ta süda nii raske olnud kui täna siin lookleval teel sügispäikese rõõsa palge helgil.